

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Johan Braw

Hård vård

***I vilken utsträckning kommer
den straffrättsliga proportionalitetsprincipen
till uttryck i vårdplaner
för unga lagöverträdare enligt 31 kap 1 § BrB?***

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Helén Örnemark-Hansen

Straffrätt

VT 2003

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Syfte	4
1.2 Frågeställning	4
1.3 Teori	4
1.4 Metod	5
1.4.1 Urval av rättsfall, kommuner och tingsrätter	5
1.4.2 Intervjufrågor	6
1.5 Begränsningar	6
1.6 Forskningsläge	7
1.7 Disposition	8
2 LAGSTIFTNING MED FÖRARBETEN	9
2.1 Straffmätning och påföljdsval i BrB	9
2.1.1 Allmänt	9
2.1.2 Särskilt om straffmätning	10
2.1.3 Särskilt om påföljdsval	10
2.2 Särskilt om straffmätning och påföljdsval för unga lagöverträdare	11
2.2.1 Straffmätning	11
2.2.2 Påföljdsval	12
2.3 Överlämnande till särskild vård. BrB 31 kap	12
2.3.1 Brott och vårdbehov	13
2.3.2 Proportionalitet i 31 kap 1 §	13
2.3.3 Brottets svårhet vid påföljdsvalet	15
2.3.4 Brottets svårhet inom ramen för påföljden – ungdomstjänst och böter	15
2.3.4.1 Särskilt om ungdomstjänst	16
2.3.4.2 När skall vården kombineras med ungdomstjänst eller böter?	16
2.4 Propositionens huvudsakliga innehåll i en historisk synvinkel	17
2.4.1 BrB:s utveckling	17
2.4.1.1 Individualpreventiv anda	17
2.4.1.2 Brottets svårhet avgörande	18
2.4.1.3 Varför förändringarna?	19
2.4.1.4 Särskilt om påföljderna för unga lagöverträdare	20

2.4.1.4.1	Varför inte inom kriminalvården?	20
2.4.1.4.2	Överlämnandepåföljden skulle bli trovärdig	20
2.5	Övrig lagstiftning	21
2.5.1	Allmänt om SoL och LVU	21
2.5.1.1	Särskilt om SoL	22
2.5.1.2	Särskilt om LVU	22
2.5.2	LUL	23
3	BROTTSFÖREBYGGANDE RÅDETS UTREDNING	24
3.1	Brister i vårdplanerna	24
3.2	Oenighet om socialtjänstens ansvar för att proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i vårdplanerna	25
3.3	Brister i påföljdsystemet	25
4	UNGA LAGÖVERTRÄDARE I PRAXIS	26
4.1	Huvuddrag i praxis	26
4.2	Särskilda rättsfall	27
4.2.1	Tillräckligt ingripande	27
4.2.2	Tillräckligt ingripande	27
4.2.3	Viss brottstyp vanligare	29
4.2.4	Prognos. Viss brottstyp vanligare	29
4.2.5	Gärningsmannens attityd. Prognos	30
4.2.6	Socialtjänstens resurser	31
4.2.7	Straffvärde	32
4.2.8	Omfattande brottslighet. Socialtjänstens resurser	33
5	DOKTRIN	34
5.1	Doktrinen syn på unga lagöverträdare	34
5.1.1	Unga skall särbehandlas	34
5.1.2	Fängelse för unga lagöverträdare	35
5.1.3	Böter för unga lagöverträdare	35
5.2	Doktrinen syn på proportionalitet	36
5.2.1	Vad är karakteristiskt för propotionalitetsprincipen?	36
5.2.2	Vad förmedlar proportionalitetsprincipen?	37
5.2.3	Varför framsteg för proportionalitetsprincipen?	37
5.2.4	Invändningar mot proportionalitetsprincipen	38
5.2.5	Motsättning mellan straff och vård	39
5.2.5.1	Teoretiska frågor	39
5.2.5.2	Praktiska frågor	39
5.2.6	Kan individualprevention och personliga förutsättningar förenas med proportionalitetsprincipen?	40
6	INTERVJUER	42
6.1	Intervjufrågor	42
6.2	Socialsekreterarens perspektiv	43

6.2.1	Östra Göinge kommun	43
6.2.2	Rosengård stadsdelsnämnd	44
6.2.3	Limhamn-Bunkeflo SDN	46
6.2.4	Landskrona kommun	48
6.3	Domarens perspektiv	50
6.3.1	Kristianstad TR	50
6.3.2	Lunds TR	52
6.3.3	Malmö TR	53
7	SOCIALTJÄNSTENS RIKTLINJER	56
7.1	Limhamn-Bunkeflo SDN	56
7.2	Landskrona kommun	56
8	DOMAR MED VÅRDPLANER	57
8.1	Vårdplaner upprättade av Östra Göinge kommun	57
8.1.1	Våld mot tjänsteman och våldsamt motstånd	57
8.1.2	Misshandel	57
8.1.3	Misshandel och stöld	58
8.1.4	Stöld	58
8.1.5	Övergrepp i rättssak, olaga hot och förolämpning	58
8.2	Vårdplaner upprättade av Rosengård SDN (Malmö)	59
8.2.1	Misshandel	59
8.2.2	Misshandel	60
8.2.3	Misshandel	60
8.2.4	Misshandel och försök till grov misshandel	60
8.2.5	Misshandel och olovligt brukande	61
8.3	Vårdplaner upprättade av Limhamn-Bunkeflo SDN (Malmö)	61
8.3.1	Misshandel och olaga hot	61
8.4	Vårdplaner upprättade av Landskrona kommun	62
8.4.1	Misshandel	62
8.4.2	Misshandel	62
8.4.3	Olaga hot, hot mot tjänsteman och våldsamt motstånd	63
8.4.4	Misshandel	63
8.4.5	Misshandel	64
9	ANALYS	65
9.1	Vad påverkar vårdplanen?	65
9.1.1	Socialsekreterarens synvinkel	65
9.1.2	Domarens synvinkel	66
9.1.3	Är detta i enlighet med gällande rätt?	67
9.1.4	Var ligger problemet?	68
9.2	Påverkar kommunens resurser vilken vårdplan som föreslås?	69
9.3	Kan vårdplanen upprättas innan rätten har tagit ställning i ansvarsfrågan?	69

9.4	Kan individualprevention och personliga förutsättningar förenas med proportionalitetsprincipen?	70
9.5	Ändrad lagstiftning?	71
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	72
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	74

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka i vilken utsträckning den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i de vårdplaner socialtjänsterna upprättar.

Teorin har varit att kommunens resurser präglar de vårdplaner dess socialtjänst upprättar. Det innebär att den straffrättsliga proportionalitetsprincipen påverkas av den tilltalades hemkommuns resurser.

Metoden har varit att undersöka vad som sägs i rättskällorna, och med utgångspunkt i det resultatet intervjuar domare och socialsekreterare samt inhämta och granska riktlinjer från socialtjänsterna och domar med vårdplaner.

Teorin har inte kunnat verifieras. Däremot har det visat sig att vårdplanerna påverkats av med vilken intensitet unga lagöverträdare aktualiseras hos socialtjänsterna.

Vad gäller den straffrättsliga proportionalitetsprincipen framgår av 31 kap 1 § BrB att den skall komma till uttryck genom att vård får dömas ut endast om den planerade vården kan anses tillräckligt ingripande i förhållande till straffvärde, återfall och brottets art. Den kommer även till uttryck genom att vården kan kompletteras med böter och ungdomstjänst.

Undersökningen visar att den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i princip endast genom att vården kompletteras med böter eller ungdomstjänst. Vårdplanerna handlar i dominerande grad om vårdbehov, men även återfall samt den tilltalades attityd och prognos.

Problemet ligger enligt min analys i det faktum att lagstiftaren har kolliderande ambitioner: en generell och en särskild. Den generella (enligt varje brotts straffskala samt 29 kap 1 § BrB) är att det skall finnas en proportionalitet mellan brott och påföljd; den särskilda (enligt 31 kap 1 § BrB) är att unga lagöverträdare skall få vård. Det leder till en spänning och ambivalens i lagstiftningen, och en otydlighet i fråga om vad som är viktigast vid påföljdsval för unga lagöverträdare.

Denna otydlighet medför att rekvisitet ”tillräckligt ingripande” enligt denna undersökning inte tillämpas nämnvärt. Likväl har det medfört en kvalitetshöjning på de vårdplaner som upprättas.

Att det finns brister i de vårdplaner som socialsekreterarna upprättar kan inte lastas dem. Bristerna är i högsta grad logiska, eftersom den största bristen – spänningen och ambivalensen – finns i själva lagstiftningen.

Förord

Att det skall råda proportion mellan brott och påföljd är en princip de flesta jurister, lagstiftare och andra medborgare torde hålla med om.

För unga lagöverträdare kan vård inom socialtjänsten bli den påföljd de ådöms. När socialtjänsten bedömer vilken vård som är lämplig för den unge lagöverträdaren saknar det förflutna – däribland brottet – självständig betydelse. Personens egna förhållanden och behov är avgörande. Det ligger i ordets betydelse att vård handlar om vårdtagarens behov.

Det stora hänsynstagandet till den enskildes behov skiljer sig från den straffrättsliga principen om proportionalitet mellan brottet och påföljden. När det gäller vård är det *gärningsmannen* som är i fokus. När det handlar om den straffrättsliga proportionaliteten är *gärningen* utgångspunkten. Det råder konkurrens mellan vårdhänsyn och straffprinciper.

Uppsatsen behandlar en del aktuella frågor, t ex den unge gärningsmannens attityd, om en viss brottstyp har blivit mer utbredd och om vilken betydelse prognosen för den tilltalade spelar.

Inte minst för socialtjänsterna kan det vara intressant att veta vilken betydelse sådana faktorer spelar.

Jag vill framföra ett tack till följande personer. Min handledare docent Helén Örnemark-Hansen, docent Christian Braw, de socialsekreterare och domare som intervjuats samt de chefer och lagmän som samverkat på mina förfrågningar.

Jag vill också ge ett särskilt tack till min flickvän Anna, som har stöttat mig.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
DN	Dagens Nyheter
Ds	Departementsserien
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätt
JT	Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
LUL	Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
Prop	Proposition
SDN	Stadsdelsnämnd
SoL	Socialtjänstlagen (1980:620)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätt

1 Inledning

1.1 Syfte

Syftet med uppsatsen är att undersöka i vilken utsträckning den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i de vårdplaner socialtjänsterna upprättar.

1.2 Frågeställning

I vilken utsträckning kommer den straffrättsliga proportionalitetsprincipen till uttryck i de vårdplaner som socialtjänsterna upprättar enligt 31 kap 1 § BrB?

Uppsatsen har inga begränsningar ur genussynpunkt. Emellertid är det i praktiken bara unga män – eller pojkar om man så vill – som förekommer i de åldrar och brott jag undersökt. Därför skriver jag om gärningsmannen i maskulin form, men jag vill påpeka att det inte ligger något ställningstagande i det; slutsatserna gäller i princip även unga kvinnor. Men om det finns någon skillnad i hur unga lagöverträdare bedöms och döms vet jag inte.

1.3 Teori

Teorin är att kommunens resurser präglar de vårdplaner dess socialtjänst upprättar. Det innebär att den straffrättsliga proportionalitetsprincipen påverkas av den tilltalades hemkommuns resurser.

Med teori avser jag det grundläggande synsätt jag haft när jag arbetat med uppsatsen. Teori behöver därför inte innebära att det finns en personlig övertygelse om att saker förhåller sig på ett visst sätt.

Låt mig ta ett exempel, där vi tittar på en bild med ett par glada människor som sitter runt en lägereld. Med teori avser jag de glasögon med vilka jag betraktar fotot. Är jag frisör ser jag först och främst på personernas frisyrier. Min vän brandmannen kontrollerar att eldstaden ser säker ut. Sociologen försöker se mönster i samspelet mellan människorna o s v.

När jag bedömer hur proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i de vårdplaner som socialtjänsterna upprättar för unga lagöverträdare kan jag i min frågeställning inte ta hänsyn till alla aspekter. Till exempel hade det varit intressant att undersöka i vilken utsträckning ideologisk övertygelse präglar domarnas och socialtjänstens handläggares bedömningar. En annan hade varit ålderns, könets eller det etniska ursprungets betydelse. Resursperspektivet är kvantifierbart, och dessutom

aktuellt med hänsyn till att kommunernas ekonomi ofta är föremål för diskussion.¹

Varifrån kommer denna teori om de ekonomiska förutsättningarnas påverkan? Ur en idéhistorisk synvinkel är tankesättet naturligtvis framför allt att hänföra till Marx. Idén fick jag emellertid efter att ha läst en tidningsartikel, i vilken en domare vid Stockholms tingsrätt menade att de socialtjänsternas ekonomiska förutsättningar var olika, och att det påverkade de vårdplaner som föreslogs. I slutändan innebar det enligt domaren att vissa unga personer fick vård inom socialtjänsten, medan andra unga fick andra påföljder.²

För egen del handlar det alltså inte om en personlig övertygelse om de ekonomiska förutsättningarnas stora påverkan på samhället, utan om att teorin har aktuell och kvantifierbar.

1.4 Metod

Metoden är att ur två perspektiv analysera frågan om hur proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i vårdplaner enligt 31 kap 1 § BrB.

Det ena perspektivet är rättskällornas. Underlag utgör lag, förarbeten, praxis och doktrin, som redogörs för i 2-5 kapitlen.

Det andra perspektivet är hur den gällande rätten tillämpas på av mig valda myndigheter i Skåne. Resultaten redogörs för i 6-8 kapitlen.

Med denna metod har jag haft för avsikt att först se vad som är gällande rätt, praxis samt vad som har sagts i doktrin. Resultaten har utgjort underlag för intervjufrågor jag skrivit.

I analysen har jag jämfört resultaten från den första delen – rättskälledelen – med resultaten i undersökningen.

1.4.1 Urval av rättsfall, kommuner och tingsrätter

De rättsfall jag refererar i rättskälledelen är hämtade från *Studier rörande påföljdspraxis* av Georg Sterzel.

Urvalet av de rättsfall jag refererar i den fältundersökande delen har jag funnit vid genomgång av dombok på resp tingsrätt. Jag har sökt efter lagöverträdare i åldern 15-17 år, i första hand våldsbrott, i andra hand andra brott. Jag har valt domar med vårdplaner som de undersökta socialtjänsterna har upprättat.

Urvalet av de kommuner jag undersökt bygger uteslutande på min egen intuition. Syftet har varit att undersöka kommuner med olika resurser. Jag har då utgått från att förhållandena i de kommuner jag valt har

¹ En sådan skulle kunna behandla frågan om vilka utrymmen rättvisa och effektivitet får i fråga om vårdplaner för unga lagöverträdare.

² Lotta Folcker, "Sociala insatser brister trots lagändring". Artikeln är från DN 020406. Den är utskriven från Internet 030203.

www.fyrstorg.com/yrsa/politiken/ungdomsbrottslighet/htm. Artikeln fann jag med hjälp av sökmotorn google.com med sökordet "vårdplaner".

kunnat skifta i det avseendet. Östra Göinge kommun i nordvästra Skåne är enligt min intuition en liten landsbygdskommun; Rosengård i Malmö präglas av stor mångfald, men tyvärr också sociala problem i form av bl a arbetslöshet; Landskrona kommun likaså; Limhamn-Bunkeflo i Malmö är en av stadens mer välmående stadsdelar och förhållandevis hög levnadsstandard.

Urvalet av socialsekreterare har skett efter hänvisning av resp socialtjänstchef.

Urvalet av tingsrätter har skett helt efter vilka kommuner jag undersökt. Jag har alltså valt tingsrätter vars domsaga omfattar de undersökta kommunerna. Urvalet av domare har skett efter hänvisning av resp lagman på tingsrätten.

De riktlinjer för upprättande av vårdplaner jag fått utgör också underlag i undersökningen. De socialtjänster som inte har lämnat mig några riktlinjer har sagt att de inte har några sådana.

Jag har alltså för det första intervjuat domare och socialsekreterare i Skåne. Jag har för det andra från några av socialtjänsterna fått riktlinjer för hur vårdplaner upprättas. För det tredje har jag inhämtat domar, sammanlagt 16 st, i vilka vårdplaner ingår. Resultaten samkörs i analysen med de resultat som genomgången av rättskällorna ger.

1.4.2 Intervjufrågor

Den intervju jag genomfört med sju personer har innehållit 13 frågor. Dessa har jag valt efter att ha bearbetat rättskälledelen av uppsatsen. Frågorna innehåller därför problem som är relaterade till lag, förarbeten, praxis och doktrin.

Uppsatsen handlar ju om socialsekreterarnas och domarnas perspektiv; fokus i analysen är lagt på den delen av undersökningen. Vad som kommer fram i den första delen är viktigt såtillvida att det utgör grund för vad undersökningen i den andra delen skall beröra.

Jag hänvisar inte direkt frågorna till någon särskild källa. I synnerhet vissa av dem är emellertid så tydligt hämtade från en särskild källa att det ändå framgår om läsaren har gått igenom rättskälledelen.

De intervjuade personerna har gett sitt godkännande till att deras namn och svar finns med i uppsatsen som läggs ut på Internet.

1.5 Begränsningar

Jag har valt att ge begränsningar ett eget avsnitt. För att göra uppsatsen fokuserad har jag prioriterat bort en del frågor, vilket begränsar uppsatsens underlag och resultat. Jag bedömer emellertid att de inte skulle kunna analyseras på ett tillfredsställande sätt om de hade behandlats i den här uppsatsen; uppsatsen hade helt enkelt gapat efter för mycket.

Det finns en annan sida av myntet. När jag redovisar de begränsningar jag har gjort, ger jag på samma gång förslag på ämnen som med fördel skulle analyseras i någon form av uppsats. Därför kan de

begränsningar jag gjort läsas som förslag till frågeställningar för andra uppsatser.

Jag har bara behandlat ett svenskt perspektiv. Det historiska perspektivet är också begränsat. I den mån jag anknyter till tidigare gällande rätt är det för att direkt förstå gällande rätt.

I uppsatsens fältundersökning kommer endast domare och socialtjänstens handläggare till tals – åklagare, de tilltalade med flera saknas alltså.

Urvalet av kommuner är inte baserat på fakta om vilka ekonomiska förutsättningar de har. Istället baserar jag urvalet på min egen uppfattning, eller intuition.

Uppsatsen handlar endast om 15-17-åriga lagöverträdare som begått våldsbrott. Eftersom några av kommunerna inte haft tillräckligt många i den kategorin har jag då i andra hand sökt efter andra brott, och i tredje hand åldrarna närmast över 17 år.

I den fältundersökande delen förekommer bara domar där vård inom socialtjänsten har valts. Det beror på att vårdplanerna inte bifogas i domboken om vård inom socialtjänsten inte har ådömts. Denna begränsning är viktig vid bedömning av proportionalitetsprincipen.

I fråga om vårdplaner som upprättats av Limhamn-Bunkeflo SDN har jag endast funnit en dom som ansluter till en sådan vårdplan under den tidsperiod de andra domsluten omfattar. Underlaget saknar alltså fyra vårdplaner. Den begränsningen kan i viss mån prägla resultatet, men intervjun och riktlinjerna kompenserar det.

Uppsatsen är straffrättslig. I viss mån tar jag upp socialrätt, men processrättsliga frågor behandlas i princip inte.³

Det stora antalet vårdplaner samt riktlinjerna skulle, om de bifogades som bilagor till uppsatsen, medföra att sidantalet ökade med åtminstone 100 sidor. Därför har jag valt att inte bifoga dem. Sammanfattningar av dem ingår dock i uppsatsen.

1.6 Forskningsläge

Forskningsläget framgår av litteraturförteckningen. Vissa skrifter och uppsatser om påföljder har skrivits, liksom om unga lagöverträdare. Något mer riktat om hur proportionalitetsprincipen har präglat de vårdplaner socialtjänsten upprättat har jag inte funnit.

³ Icke desto mindre kan sådana vara intressanta! Bl a har jag stött på frågan om det skall anses vara res judicata då en allmän domstol inte ansett att vård inom socialtjänsten med stöd av LVU skall ådömas – eller om socialtjänsten kan ta upp frågan i förvaltningsdomstol för att där få till stånd en sådan dom. Enligt Nordlöf torde det föreligga res judicata vid det fall att allmän domstol dömt en ung lagöverträdare till villkorlig dom, men socialtjänsten hos förvaltningsdomstol p g a den unges brottsliga beteende ansöker om vård med stöd av LVU.

1.7 Disposition

Arbetet består av två huvuddelar: undersökning och analys.

Undersökningen består i sig av två delar. I den första, 2-5 kapitlen, refererar och kommenterar jag rättsläget i lag, förarbeten, praxis och doktrin. Den andra delen, 6-8 kapitlen, är fältundersökande, och består av tre delar: intervjuer, riktlinjer och samt domar med vårdplaner.

Den andra huvuddelen, 9 kapitlet, är analysen. I denna samkör jag resultaten i de båda tidigare delarna. Resultaten i den andra delen bygger på resultat från den första delen, d v s frågor som ställs i intervjuerna kommer från det jag funnit i rättskälledelen.

2 Lagstiftning med förarbeten

I denna del avser jag att återge relevant lagstiftning, främst straffrättslig (BrB), men också socialrättslig (SoL, LVU och LUL).

I varje avsnitt kommenteras den refererade lagstiftningen med vad som yttras i propositionerna.

Jag redogör först för vad som gäller allmänt i fråga om straffmätning och påföljdsval (2.1). Därefter behandlar jag vad som gäller särskilt för unga lagöverträdare i fråga om straffmätning och påföljdsval (2.2) samt överlämnande till vård för unga lagöverträdare (2.3).

Kapitlet innehåller också en redogörelse för den straffrättsliga utvecklingen sedan 1960-talet (2.4). Det har skett tydliga förändringar, och det är viktigt att känna till dem för att förstå dagens gällande rätt. Socialrättsliga regleringar kommenteras sist (2.5).

2.1 Straffmätning och påföljdsval i BrB

2.1.1 Allmänt

Straff är enligt svensk rätt böter och fängelse, 1 kap 3 § BrB. Det finns andra påföljder i det svenska rättssystemet som visserligen är att hänföra till påföljd för brott, men ändå inte kallas straff. Påföljderna är indelade i straff och andra påföljder.

Andra påföljder för brott än straff är villkorlig dom (27 kap BrB), skyddstillsyn (28 kap) och samt överlämnande till särskild vård (31 kap). Villkorlig dom och skyddstillsyn är enligt 27 kap 1 § resp 28 kap 1 § alternativ till fängelse, men inte till böter. Påföljderna i 31 kap är alternativ till både fängelse och böter. Undantaget är rättspsykiatrisk vård, som endast är alternativ till fängelse.

Enligt Borgeke finns det i det nuvarande påföljdssystemet mer än 20 olika påföljder och påföljds kombinationer.⁴

Av 1 kap 5 § BrB följer att fängelse är ett svårare straff än böter. Enligt 30 kap 1 § är fängelse att anse som en svårare påföljd än villkorlig dom och skyddstillsyn. Böter är alltså den lindrigaste påföljden.

Enligt 1 kap 6 § får den som begått brott innan han fyllt 15 år över huvud taget inte dömas till påföljd.

De grundläggande reglerna om påföljder finns alltså 1 kap 3-6 §§. 29 och 30 kap BrB reglerar särskilt straffmätning och påföljdseftergift samt påföljdsval.⁵

⁴ Martin Borgeke, Vilka grundtankar bör gälla för påföljds lagstiftningen? Festskrift till Nils Jareborg, s 105. Göteborg 2002.

⁵ Detta kan jämföras med BrB innan 1988 års påföljdsreform, som trädde i kraft 1989. Den dåvarande BrB hade som motsvarighet endast 1 kap 7 §, som ”knappast gav någon vägledning”. Jareborg, Påföljdsbestämningens struktur. SvJT 1992 s 257.

Påföljdsbestämningen är komplicerad, eftersom straffvärdet påverkar straffmätningen (29 kap 1 § 1 st), men också påföljdsvalet (30 kap 4 § 2 st). Brottslighetens straffvärde har central betydelse.

2.1.2 Särskilt om straffmätning

Enligt 29 kap 1 § 1 st skall straffet bestämmas inom ramen för straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Straffskalan framgår av den aktuella brottsbeskrivningen.

Innebörden i termen straffvärde är ”brottets svårhet i förhållande till andra brott”. Straffvärdet kan sägas uttrycka hur allvarligt lagstiftaren ser på ett visst brott.⁶ Begreppet har dock inte definierats närmare i lagtext. Av §:en framgår de viktigaste faktorerna vid bedömningen. (Det innebär att även andra faktorer kan påverka straffvärdet.) Den skada, kränkning eller fara gärningen inneburit och vad gärningsmannen insett eller bort inse om detta samt hans avsikter och motiv skall vägas in.

Straffvärdet är två: dels det abstrakta, dels det konkreta. Det abstrakta straffvärdet framgår av brottets straffskala om den jämförs med andra brotts straffskalor. Det bestäms alltså generellt. Det konkreta straffvärdet är ”ett mått på svårheten av en viss begången gärning”.⁷ Det bestäms i det enskilda fallet inom ramen för straffskalan.

Det är inte bara objektiva omständigheter som skall tas hänsyn till i straffvärdebedömningen; även subjektiva försvårande och förmildrande faktorer kan beaktas enligt 29 kap 2 resp 3 §§. Uppräkningarna är exemplifierande.

Lägg märke till att straffvärdebedömningen är en sammanvägning av omständigheter vid brottet. Det som hänt efter brottet, liksom tidigare brottslighet, påverkar inte straffvärdet.⁸ Återfall har sålunda inte med straffvärdet att göra, vilket kan läsas ut ur 29 kap 4 §. Återfall skall enligt denna § beaktas vid straffmätningen, om det inte tillräckligt kan beaktas genom påföljdsvalet.⁹

Om ett brott vid straffvärdebedömningen anses medföra ett års fängelse eller mer presumerar det att fängelse skall ådömas.¹⁰

2.1.3 Särskilt om påföljdsval

Det finns andra faktorer än straffvärdet som påverkar påföljden. Dessa regler finns i 4, 5 och 7 §§ i 29 kapitlet. Med stöd av dessa kan en annan påföljd än den straffvärdet ger dömas ut. Enligt 29 kap 4 § skall den tilltalades tidigare brottslighet vägas in, om den inte har kunnat beaktas tillräckligt genom

⁶ Jareborg, *ibid*, s 258. Jareborg citerar FSK (Fängelsestraffkommittén), närmare bestämt SOU 1986:14 Påföljd för brott. Notera att FSK även skapade SOU 1986:13 och 15.

⁷ Jareborg, *ibid*, s 258 f.

⁸ Hoflund, *Straff och andra reaktioner på brott*, s 80. 4 uppl, Stockholm 1995.

⁹ Asp och von Hirsch, *Straffvärde*, SvJT 1999 s 159.

¹⁰ Prop 1987/88:120 s 100.

påföljdsvalet. 29 kap 5 § anger vissa omständigheter hänförliga till den tilltalades person och hans handlande efter brottet. De kan endast verka i mildrande riktning.

29 kap 7 § är intressant för unga lagöverträdare. Har någon som varit under 21 år begått brott, skall hans ålder beaktas vid straffmätningen. Han får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet. Åldern behöver inte ha påverkat den tilltalades handlande.

Vid val av påföljd gäller enligt BrB 30 kap 4 § att rätten skall fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. 30 kap 5 § har särskilda hinder mot att unga lagöverträdare döms till fängelse.

Något bör också sägas om 30 kap 2 §. Enligt §:en får ingen dömas till flera påföljder för samma brott. Undantag från detta finns bland annat för unga lagöverträdare enligt 31 kap 1 §, men även i 27 kap 2 §, 28 kap 2-3 §§ samt 31 kap 3 §.

2.2 Särskilt om straffmätning och påföljdsval för unga lagöverträdare

2.2.1 Straffmätning

Den viktigaste regleringen avseende unga lagöverträdare är BrB 1 kap 6 §. Avgörande är gärningsmannens ålder vid gärningstillfället. Handlingen är kriminell – den är ju enligt §:ens skrivning ett brott. Det avgörande ligger i att personen på sin låga ålder inte betraktas som straffrättsligt ansvarig för sin handling. Däremot kan en socialrättslig åtgärd vidtas om vårdbehov föreligger.¹¹

Åldern har självständig betydelse för unga lagöverträdare. Den påverkar inte straffvärdet, men väl straffmätning och påföljdsval. Straffvärdet kan enligt 29 kap 3 § 1 st 3 p emellertid påverkas av den tilltalades uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga.

Vid straffmätningen är den tilltalades ålder av betydelse. Enligt den ovan nämnda 29 kap 7 § 1 st (den så kallade ungdomsrabatten) skall, om någon har begått brott innan han hade fyllt 21 år, dennes ungdom särskilt beaktas vid straffmätningen. Det är då tillåtet att han döms till lindrigare straff än vad som är föreskrivet. Den tilltalades ungdom behöver inte ha påverkat handlandet; åldern vid brottet är nog. Syftet med bestämmelsen är att om möjligt hålla unga människor utanför fängelserna, eller i vart fall förkorta deras vistelse där.¹²

Enligt Jareborg och Zila borde 29 kap 3 § 1 st 3 p ha särskild betydelse vid brott förövade av exceptionellt omogna ungdomar. Jareborg och Zila menar dock att det inte sker i praktiken. Istället åberopas endast 29

¹¹ Nordlöf, Straffrättens processer för unga lagöverträdare, s 11 ff. Göteborg 1991.

¹² Jareborg och Zila, Straffrättens påföljdslära, s 153. Stockholm 2000.

kap 7 §.¹³ Det bör påpekas att kraven är olika för att de två §:erna skall vinna tillämpning. Vid tillämpning av 29 kap 7 § krävs ju inte att gärningsmannens låga ålder har påverkat hans handlande. 29 kap 1 § 1 st 3 p ställer däremot som krav att gärningsmannens handlande har stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling.

2.2.2 Påföljdsval

I fråga om påföljdsvalet har BrB 30 kap 5 § särskilda hinder mot att unga lagöverträdare döms till fängelse. Enligt lagrummet är straffvärdet en faktor som kan tala för fängelse, men art och återfall kan också vara det.¹⁴

Enligt 30 kap 5 § 1 st får den som har begått brott innan han fyllt 18 år dömas till fängelse endast om det föreligger synnerliga skäl. I praktiken handlar det då om ett mycket högt straffvärde.¹⁵ Fängelse på livstid får inte dömas ut för lagöverträdare som inte fyllt 21 år, 2 st.

Om gärningsmannen är 18-20 år får han enligt 2 st dömas till fängelse endast om det finns särskilda skäl. Utöver brottets straffvärde kan särskilda skäl motiveras av tidigare lagföringar och brottets art. Om dessa skäl föreligger skall fängelsestraffet verkställas i sluten ungdomsvård. Detta framgår särskilt av 30 kap 5 § 1 st samt 31 kap 1a §.

I förarbetena finns det inte några riktlinjer för hur stor eftergiften skall vara. Den skall enligt Jareborg och Zila vara olika för omyndiga och myndiga lagöverträdare, men också inom de två åldersgrupperna 15-17 år och 18-20 år. I praxis har HD gett 75 procents rabatt till både en 17-åring och en 18-åring. Det går enligt Jareborg och Zila inte att få någon klar bild av hur stor rabatten skall vara vid fängelse.¹⁶

Som allmän princip gäller att skälen för en icke frihetsberövande påföljd eller för ett kort fängelsestraff blir starkare ju närmare straffbarhetsgränsen 15 den tilltalade är.¹⁷

Påföljden böter har, till skillnad från fängelse, inga åldersinskränkningar. Det är en påföljd som anpassas efter dels brottets svårhet, dels den dömdes betalningsförmåga.

Vad gäller unga lagöverträdare bör också noteras följande. Straffskärpningsreglerna i 26 kap 3 § inte får tillämpas på unga lagöverträdare, 2 st.

2.3 Överlämnande till särskild vård. BrB 31 kap

Överlämnande till särskild vård kan förekomma för unga lagöverträdare enligt 31 kap 1 §, för missbrukare enligt 31 kap 2 § samt för psykiskt störda lagöverträdare enligt 31 kap 3 §. I de båda första fallen utgör vården ett

¹³ Jareborg och Zila, *ibid*, s 152.

¹⁴ Prop 1987/88:120 s 103.

¹⁵ Prop 1987/88:120 s 103.

¹⁶ Jareborg och Zila, *ibid*, s 153.

¹⁷ Prop 1987/88:120 s 103. Se även NJA 1993 s 464 f.

alternativ till böter och fängelse. Överlämnande till särskild vård enligt 3 § är endast alternativ till fängelse. Förutom överlämnande till särskild vård är villkorlig dom och skyddstillsyn alternativ till fängelse.¹⁸

Vård inom socialtjänsten skall ha en framträdande roll. Kriminalvårdspåföljder skall minimeras för unga lagöverträdare.¹⁹

Sluten ungdomsvård är ett nytt inslag i BrB sedan 1999. Enligt 31 kap 1a § skall sluten ungdomsvård användas istället för fängelse för brott som begåtts av någon som inte fyllt 18 år. Tiden är 14 dagar som minst och fyra år som högst, 2 st. Påföljden kan inte väljas om det inte enligt 30 kap BrB finns skäl för fängelse. Det krävs alltså synnerliga skäl.

2.3.1 Brotts och vårdbehov

En första förutsättning är naturligtvis att det har förekommit ett brott. Alla objektiva och subjektiva rekvisit skall vara uppfyllda. Ytterligare en förutsättning är att det i det särskilda fallet föreligger behov av vård enligt SoL eller LVU.²⁰

Aktuella för överlämnande till vård inom socialtjänsten enligt BrB 31 kap 1 § är personer som inte fyllt 21 år.

Överlämnande till vård inom socialtjänsten får enligt 31 kap 1 § ske endast om de åtgärder som planerats av socialtjänsten kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den tilltalades tidigare brottslighet.

Finner rätten att socialtjänstens insatser – i förekommande fall i förening med tilläggssanktioner – inte är tillräckligt ingripande får rätten inte besluta att den unge skall överlämnas till vård inom socialtjänsten. Om synnerliga skäl för en frihetsberövande påföljd inte föreligger skall istället någon annan icke frihetsberövande påföljd väljas.²¹

2.3.2 Proportionalitet i 31 kap 1 §

Lydelsen i 31 kap 1 § är följande.

Kan den som är under tjuugoett år och som begått brott bli föremål för vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen (1980:620) eller

¹⁸ Jareborg anser att 31 kapitlets påföljder inte passar "särskilt väl" ihop med påföljdssystemet i övrigt. Ibid s 271.

¹⁹ Prop 1997/98:96 s 145.

²⁰ Enligt Kommentrar till Brottsbalken del III åligger det rätten att självständigt ta ställning till det. Att okritiskt godta socialtjänstens bedömning är inte tvunget. Om den unge redan har beretts vård enligt LVU torde rätten inte ha anledning att ompröva det beslutet. Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:11.

²¹ Prop 1997/98:96 s 151. Även om rätten skall bedöma om socialtjänstens planerade åtgärder är tillräckligt ingripande kan rätten inte föreskriva att viss vård skall förekomma. Det är fortfarande de sociala myndigheterna som avgör det. Att den unge begått ett brott kan vara ett indicium på att vårdbehov föreligger. Det är dock inte tillräckligt för att motivera vård. Det krävs enligt Kommentrar till Brottsbalken del III ett individuellt och aktuellt vårdbehov. Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:5 f.

lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga får rätten överlämna åt socialnämnden att föranstalta om nödvändig vård inom socialtjänsten enligt en för den tilltalade av nämnden uppgjord vårdplan. Överlämnande får ske endast om socialtjänstens planerade åtgärder, i förekommande fall i förening med böter eller med särskild föreskrift om ungdomstjänst enligt tredje stycket, kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den tilltalades tidigare brottslighet.

Framgår det av den upprättade planen att den tilltalade skall bli föremål för vård eller annan åtgärd med stöd av socialtjänstlagen, skall rätten meddela föreskrift om att han skall genomgå sådan vård eller åtgärd.

Om det behövs med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller art eller den tilltalades tidigare brottslighet, får rätten förena ett överlämnande till vård inom socialtjänsten med

1. dagsböter, högst tvåhundra, vare sig böter har föreskrivits för brottet eller inte, eller
2. en särskild föreskrift om att den tilltalade skall utföra oavlönat arbete eller delta i annan särskilt anordnad verksamhet (ungdomstjänst) i lägst tjugo och högst etthundra timmar, om den tilltalade samtycker till det.

En föreskrift om ungdomstjänst får ändras eller upphävas på talan av åklagare, när det finns skäl till det.

Om skada på egendom har uppkommit genom brottet och det bedöms vara ägnat att främja den dömdes anpassning i samhället, får rätten, i samband med överlämnande enligt första stycket, föreskriva att den dömda på tid och sätt som anges i domen skall biträda den skadelidande med visst arbete, som syftar till att avhjälpa eller begränsa skadan eller som annars i belysning av brottets eller skadans art framstår som lämpligt. Sådan föreskrift får meddelas endast med den skadelidandes samtycke.

Rätten skall kunna bedöma att vård inom socialtjänsten, i vissa fall i kombination med böter eller ungdomstjänst, blir en tillräckligt ingripande åtgärd med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den tilltalades tidigare brottslighet. För att kunna göra det krävs det att socialtjänsten lämnar in en vårdplan för den tilltalade.

Vid huvudförhandlingen skall rätten och parterna ”i rimlig utsträckning” kunna förutse vilken vård som kan aktualiseras. Huvuddragen skall redovisas i förslaget till vårdplan. Särskilt skall vårdens art och omfattning framgå, liksom ”såvitt möjligt” varaktigheten av dessa. Uppgifterna skulle vara ”så konkreta som möjligt”.²² Socialtjänstens yttrande skall vara utförligt, så att domstolen skall kunna bedöma om överlämnande och eventuella tilläggssanktioner skall aktualiseras.²³

²² Prop 1997/98:96 s 146.

²³ Prop 1997/98:96 s 149.

2.3.3 Brottets svårhet vid påföljdsvalet

Rätten skall beakta brottets svårhet i första hand vid bedömning av om överlämnande till vård inom socialtjänsten över huvud taget kan bli aktuellt.²⁴ Den bedömningen skall ske mer uttalat än vad som var fallet före reformen.²⁵

Rätten skall bedöma om den av socialtjänsten planerade behandlingen är en tillräckligt ingripande reaktion på brottet. Vid den bedömningen skall bland annat vägas in om de planerade åtgärderna skall ske med stöd av SoL eller LVU. Andra faktorer är karaktären på och omfattningen av vården. Vårdtiden skall också vägas in.²⁶

Mot detta skall vägas brottets straffvärde och art samt den tilltalades tidigare brottslighet. Om de planerade insatserna är begränsade till enstaka stödsamtal bör ett överlämnande ske endast vid lindrigare brottslighet. Detsamma gäller om den planerade insatsen utgörs av förordnande av kontaktperson. Avser socialtjänsten istället att – med eller utan samtycke – ta hand om den unge för placering i exempelvis familjehem kan överlämnande komma i fråga även vid allvarligare eller mer omfattande brottslighet.²⁷

Den tilltalades ålder skall vägas in. Ju yngre, desto större utrymme för vård inom socialtjänsten som påföljd även vid allvarlig brottslighet.²⁸

2.3.4 Brottets svårhet inom ramen för påföljden – ungdomstjänst och böter

Rätten skall i andra hand beakta brottets svårhet inom ramen för påföljden.²⁹

- Påföljden kan förutom själva vården skärpas med
- 30-200 dagsböter³⁰ (oberoende av om dagsböter finns i straffskalan för brottet) enligt 31 kap 1 § 5 st;
 - särskild föreskrift om biträde med eget arbete i syfte att avhjälpa eller begränsa skada på egendom som uppkommit genom brottet enligt 31 kap 1 § 5 st; och

²⁴ Sitte Durling är frågande till uttalandet, se s 38.

²⁵ Prop 1997/98:96 s 148.

²⁶ Prop 1997/98:96 s 148.

²⁷ Prop 1997/98:96 s 148.

²⁸ Prop 1997/98:96 s 148 f. Regeringen nämner endast att brottets allvarlighet. I fråga om påföljd som innebär placering i familjehem nämns dock att det kan ske vid allvarligare eller mer omfattande brottslighet. Det förefaller rimligt att den unges ålder kan ha betydelse även vid omfattande brottslighet, inte endast allvarlig.

²⁹ Prop 1997/98:96 s 149.

³⁰ Promemorian Ds 1996:32 föreslog att överlämnandepåföljden som huvudregel skulle kombineras med dagsböter. Det förslaget mötte omfattande kritik från remissinstanserna. Regeringen valde att inte söka genomföra idén. Prop 1997/98:96 s 149.

- särskild föreskrift om ungdomstjänst, 20-100 timmar enligt 31 kap 1 § 3-4 st. Ungdomstjänst förutsätter samtycke av den tilltalade.

2.3.4.1 Särskilt om ungdomstjänst

Ungdomstjänsten är en tilläggsstraffsanktion till överlämnande till vård inom socialtjänsten. Det innebär att ungdomstjänst blir aktuellt endast när rätten funnit att vård inom socialtjänsten är ett rimligt påföljdsval.

Ungdomstjänst har samhällstjänsten som förebild. Den skall dock användas i större utsträckning. Villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst kan bara kunna dömas ut där ett fängelsestraff annars skulle ha kommit i fråga. Ungdomstjänst skall till skillnad från samhällstjänst kunna ådömas även om alternativet inte är ett fängelsestraff. Antalet timmar skall vara lägre än vad som gäller för samhällstjänst. Det skall fastställas till lägst 20 och högst 100 timmar beroende på straffvärdet. Ungdomstjänst förutsätter samtycke från den tilltalade.³¹

Utöver att antalet timmar är lägre vid ungdomstjänst än vid samhällstjänst får den unge en mildare påföljd såtillvida att tjänsten kan bestå i att den dömda deltar i olika former av program eller utbildning ”i angelägna frågor”. Den unge skall få erfarenhet av samhällsnyttig verksamhet tillsammans med andra människor som inte ingår i hans vanliga umgänge. Socialtjänsten bör i sitt yttrande ange om ungdomstjänst kan bli aktuellt och vilket innehåll den i så fall kan få. Även om socialtjänsten kan yttra sig om ungdomstjänsts lämplighet åligger det rätten att bedöma om vård inom socialtjänsten skall förenas med ungdomstjänst.³²

2.3.4.2 När skall vården kombineras med ungdomstjänst eller böter?

Frågan om i vilken utsträckning överlämnande till vård inom socialtjänsten bör kombineras med dagsböter eller ungdomstjänst skall göras efter en avvägning. Den beror å ena sidan på brottets straffvärde och art samt den tilltalades tidigare brottslighet, å andra sidan hans personliga förhållanden och socialtjänstens planerade insatser.³³

Förarbetena anger inte närmare hur den bedömningen skall ske. Emellertid sägs följande. Om det är fråga om relativt lindrig brottslighet torde det inte vara påkallat att kombinera överlämnandepåföljden med någon tilläggsstraffsanktion – om socialtjänstens planerade insatser är tillräckligt ingripande. Är det fråga om allvarigare brottslighet och socialtjänstens planerade insatser är av mera begränsad natur är det påkallat att förstärka överlämnandepåföljden för att den skall kunna komma i fråga.³⁴

³¹ Prop 1997/98:96 s 149 f.

³² Prop 1997/98:96 s 150 f.

³³ Prop 1997/98:96 s 150 f.

³⁴ Prop 1997/98:96 s 151.

Ju yngre lagöverträdare desto större bör utrymmet vara för vård inom socialtjänsten även vid allvarigare brottslighet. Det väsentliga är att den samlade reaktionen på brottsligheten framstår som rimlig och att det finns en balans mellan brottsligheten och samhällets reaktion. Principen om proportionalitet skall självfallet ge utslag i båda riktningar.³⁵

2.4 Propositionens huvudsakliga innehåll i en historisk synvinkel

Regeringens proposition 1997/98:96 var rubricerad ”Vissa reformer av påföljdssystemet”. Den hade i huvudsak tre syften: att åstadkomma trovärdiga alternativ till fängelsestraff, att ”strama upp” bestämmelserna om villkorlig frigivning samt att reformera påföljdssystemet för unga lagöverträdare.³⁶

Samhällstjänst blev genom reformen ett permanent alternativ till fängelse. Det samma var fallet med intensivövervakning med elektronisk kontroll (s k elektronisk fotboja).³⁷ Villkorlig frigivning hade tidigare kunnat ske efter att halva strafftiden verkställts. Detta ändrades genom reformen. Istället blev villkorlig frigivning möjlig tidigast efter att två tredjedelar av strafftiden avtjänats i anstalt. Även möjligheterna att förverka villkorligt medgiven frihet utvidgades.³⁸

Vad gäller påföljderna för unga lagöverträdare skulle överlämnande till vård inom socialtjänsten finnas kvar, men de straffrättsliga kraven på förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet skulle få mer utrymme.

2.4.1 BrB:s utveckling

2.4.1.1 Individualpreventiv anda

BrB har varit i kraft sedan 1965. Dess innehåll har skiftat. Det gäller inte minst påföljdsdelen. Under mitten av 1900-talet gick utvecklingen mot en individualpreventiv syn på påföljden. Påföljden skulle anpassas efter den dömdes person och personliga förhållanden.³⁹ Påföljden skulle styras av ändamålet att behandla brottslingen, så att han i framtiden inte skulle begå fler brott.

³⁵ Prop 1997/98:96 s 151.

³⁶ Prop 1997/98:96 s 1.

³⁷ Prop 1997/98:96 s 1 samt kap 12.

³⁸ Prop 1997/98:96 s 1 samt kap 14.

³⁹ Dag Victor, ”Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem.” SvJT 1999 s 133.

Victor skriver uttryckligen att det inte var brottet utan brottslingen som skulle straffas. Måhända är formuleringen inte helt lyckad. Behandlingstanken var så pass viktig att själva strafftanken också fick träda tillbaka. Alltså skulle brottslingen behandlas, snarare än att brottet skulle straffas.

Sverige var efter andra världskriget internationellt känt för sitt intresse för bestraffning i form av förbättring, rehabilitering och återanpassning till samhället. Den i utlandet härskande synen på det svenska påföljdssystemet som kraftigt präglad av individualprevention var dock enligt von Hirsch överdriven.⁴⁰

Den individualpreventiva prägeln var tydlig i Strafflagberedningens slutbetänkande (SOU 1956:55) Skyddslag. Förslaget var långtgående. Påföljdssystemet sågs ur ett individualpreventivt perspektiv. Påföljdsbestämningen skulle i princip styras av framåtblickande prognoser, och straffbegreppet avskaffas. Den BrB som blev gällande rätt 1965 var emellertid en kompromiss mellan individualpreventiva och allmänpreventiva hänsyn, låt vara med tydlig prägel av de förstnämnda. Fängelse och böter skulle fortfarande kallas straff. Rätten skulle, enligt 1 kap 7 §, med iakttagande av vad upprätthållandet av den allmänna laglydnaden krävde, fästa särskilt avseende vid att påföljden skulle främja den dömdes anpassning i samhället.⁴¹

2.4.1.2 Brottets svårhet avgörande

Behandlingsoptimismen som BrB:s skapare uttryckt mattades av. Ett avgörande steg i den straffrättsliga utvecklingen tog då de nuvarande 29 och 30 kapitlen infördes i BrB 1989. 1 kap 7 § upphävdes. Det avgörande vid straffmätningen var nu brottets svårhet (straffvärde). Det var uttryckligen brottet och inte brottslingen som var i fokus för påföljdsbestämningen.⁴² På drygt 20 år hade utvecklingen gjort nästan helt om. Det fanns dock i BrB fortfarande kvar viktiga delar av den individualpreventiva andan, till exempel villkorlig dom och skyddstillsyn.

Enligt Jareborg och Zila var reformens ideologiska utgångspunkt att påföljdsbestämningen skulle uttrycka brottets förkastlighet och det klander som den brottslige förtjänade. Besträffningen skulle vara rättvis och rättssäker. Jareborg och Zila menar dock att de likheter med klassisk straffrätt som framhävts endast är ytliga.⁴³

I straffsystemkommitténs betänkande (SOU 1995:91) var tanken att straffbegreppet skulle omfatta samtliga påföljder. Jämför strafflagberedningens förslag! Endast tillbakablickande, normativa kriterier (brottets straffvärde och art samt den dömdes tidigare brottslighet) var avgörande.⁴⁴

Enligt Borgeke hade i och med förslaget alla prognostiska kriterier och alla behovskriterier utmönstrats i de regler som gällde domstolarnas rättstillämpning. Det enda undantaget var kontraktsvård. Istället hade tillbakablickande kriterier som innebar att straff skulle

⁴⁰ Von Hirsch, Proportionalitet och straffbestämning, s 14. Uppsala 2001.

⁴¹ Victor, *ibid*, s 133 ff.

⁴² Victor, *ibid*, s 134.

⁴³ Jareborg och Zila, *ibid*, s 101.

⁴⁴ Victor, *ibid*, s 135.

bestämmas efter brottets straffvärde och art samt tidigare brottslighet blivit grundläggande.⁴⁵

När lagen stiftades 1998 var den dock inte så långtgående som kommitténs förslag. Regeringen, som var en annan än den som tillsatt utredningen, ansåg att kommittén hade drivit de i och för sig riktiga principerna för långt.⁴⁶

2.4.1.3 Varför förändringarna?

Att riktningen gick från individualpreventiva hänsyn behöver inte innebära att andan var sådan att det i sig skulle vara felaktigt eller mindre viktigt att låta den dömdes personliga förhållanden prägla påföljden. Snarare, menar Victor, brast idén i praktiken genom att det var svårt att göra ett rationellt påföljdsval med stöd av individuella prognoser. I förlängningen ansågs framåtblickande, prognostiska kriterier som ett hot mot de straffrättsliga principerna om förutsebarhet och likabehandling. Det var inte de individualpreventiva aspekterna, utan prognoserna som var ifrågasatta. Alternativet var tillbakablickande, normativa kriterier.⁴⁷

Victor menar att det berodde på att forskningsresultat om de individualpreventiva effekterna inte gav något stöd för att det var möjligt att behandla brottslingar till att inte fortsätta begå brott. Snarare hade forskningen kommit fram till att förhållandet i själva verket var det motsatta.⁴⁸

Von Hirsch pekar istället på kritiken av de tidsbestämda frihetsberövande påföljderna. Hur kunde kraven på rättssäkerhet bli tillgodosedda när straffbestämningen baserades på gissningar om rehabiliteringseffekter och återfallsrisker? Proportionalitetstanken blev mer intressant genom att straff med stöd av den bättre speglade graden av förkastlighet i brottet.⁴⁹ De tidsbestämda frihetsberövande påföljderna ansågs vara rättsosäkra, ineffektiva och stridande mot principen om likabehandling.⁵⁰

Vid BrB:s tillkomst var proportionalitetsprincipen nedtonad, i synnerhet avseende unga lagöverträdare. Alla unga som hade begått brott och som kunde få behövlig vård skulle överlämnas till vård inom socialtjänsten utan hänsyn till brottets svårhet.⁵¹ I det nuvarande

⁴⁵ Borgeke, *ibid*, s 115.

⁴⁶ Borgeke, *ibid*, s 116. Borgeke frågar elakt om regeringen sålunda ansåg att förslaget var alltför proportionellt, alltför klart, alltför rättvist och alltför förutsebart.

⁴⁷ Victor, *ibid*, s 139.

⁴⁸ Victor, *ibid*, s 133. Att endast forskningen var skälet till detta kan vara något onyanserat. Utan att kunna visa det bedömer jag ändå att andra faktorer, exempelvis den massmediala utvecklingen, kan vara viktiga. Somliga anser att forskningsresultat präglas av sin tidsanda. I så fall skulle det i det här fallet vara så att forskningen som visade på behandlingspessimism bara uttryckte tidsandan, istället för att forma den.

⁴⁹ Von Hirsch, *ibid*, s 14.

⁵⁰ Victor, *ibid*, s 133 f.

⁵¹ Lena Holmqvist, *ibid*, s 911.

påföljdssystemet betonas inte prevention, utan proportionalitet i förhållande till brottet. Jareborg menar att förändringen i och för sig är måttlig.⁵²

2.4.1.4 Särskilt om påföljderna för unga lagöverträdare

Genom reformerna som trädde i kraft 1989 och 1999 skärptes påföljdssystemet. Att det skedde beträffande unga lagöverträdare var i linje med den utvecklingen.

2.4.1.4.1 Varför inte inom kriminalvården?

Regeringen höll fast vid systemet med vård inom socialtjänsten som en påföljd för unga lagöverträdare. Emellertid skulle – med hänvisning till straffrättsliga principer – förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet får mer utrymme. Särskilt lagöverträdare i åldern 15-17 år skulle särbehandlas, eftersom unga människor hade bristande mognad och begränsad erfarenhet.⁵³

Skälen för att socialtjänsten i första hand skulle ta hand om unga lagöverträdare tanken att barn och ungdomar som begått kriminella handlingar ofta var socialt utsatta och hade ett särskilt behov av stöd och hjälp. Inte minst gällde det ungdomar som var aktiva med omfattande eller allvarlig brottslighet. Ett särskilt ansvar hade socialtjänsten.⁵⁴ Det var en individualpreventiv utgångspunkt.

Å andra sidan skulle intresset av stöd och hjälp till unga lagöverträdare vägas mot ”andra angelägna samhällsintressen”. Ett sådant var att reagera på och motverka brott. Samhället skulle konsekvent hävda de grundläggande värden som de straffrättsliga reglerna skyddade. Detta gällde ”inte minst i förhållande till barn och ungdomar”. Det var framför allt en uppgift för polis, åklagare och domstol.⁵⁵ Här visades en allmänpreventiv ståndpunkt. Den ansågs särskilt viktig när lagöverträdarna var barn och ungdomar.

2.4.1.4.2 Överlämnandepåföljden skulle bli trovärdig

Överlämnandepåföljden hade likväl blivit kritiserad. Kritiken hade enligt propositionen gått ut på att påföljden var ineffektiv. Det hade också varit svårt att få en uppfattning om hur vården skulle se ut. Sedan

⁵² Nils Jareborg, *ibid*, s 257.

⁵³ Prop 1997/98:96 s 142 f.

⁵⁴ Prop 1997/98:96 s 142 f. Om ungdomar nu inte skulle må bra av påföljder inom kriminalvården, vilka skäl fanns då för att socialtjänsten skulle vara bättre? Regeringen menade att det inom socialtjänsten fanns en lång erfarenhet och hög kompetens avseende ungdomar och deras problem. Socialtjänsten bedömdes ha större möjligheter än kriminalvården att åstadkomma positiva förändringar. Ett särskilt skäl var att även att det fanns en risk i att placera en ung människa i kriminalvården. Den unge kunde uppfatta detta som en bekräftelse av sig själv som kriminell.

⁵⁵ Prop 1997/98:96 s 143.

straffrättsreformen 1989 hade straffvärdet blivit grunden för påföljdens bestämmande. Brottets (eller den samlade brottslighetens) straffvärde skulle vara grunden vid påföljdsbestämningen.⁵⁶

Mot bakgrund av dels kritiken mot påföljdens effektivitet och dels utvecklingen inom straffrätten ansåg regeringen att påföljden skulle förstärkas. Det bedömdes vara viktigt att vård inom socialtjänsten utgjorde ett trovärdigt alternativ till övriga påföljder.⁵⁷

Sättet att åstadkomma denna trovärdighet var att låta de straffrättsliga kraven på förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet bli tydligare.⁵⁸

Den bristande förutsebarheten skulle åtgärdas på så sätt att socialtjänstens yttrande skulle vara utförligare och innehålla en vårdplan. Regeringen påpekade att principen om förutsebarhet inte kunde tillämpas fullt ut. Däremot skulle den få ”betydligt större genomslag” än tidigare.⁵⁹

Nordlöf menar att det är ”förvånansvärt” att unga lagöverträdare inte togs upp i någon större utsträckning i samband med regleringen av påföljdsval och straffmätning. Behovet av att öka förutsebarheten och enhetligheten borde enligt henne vara som störst för den gruppen av lagöverträdare.⁶⁰

2.5 Övrig lagstiftning

Den övriga lagstiftning som är relevant i arbetet är SoL, LVU och LUL. De två förstnämnda är viktiga därför att 31 kap 1 § BrB hänvisar till dessa lagar. LUL bör kommenteras eftersom det i den lagen bl a anges vad en vårdplan skall innehålla.

2.5.1 Allmänt om SoL och LVU

Att en person döms till särskild vård enligt 31 kap 1 § BrB innebär att socialrättsliga regleringar blir tillämpliga istället för straffrättsliga. För unga lagöverträdare blir SoL och LVU tillämpliga. LVU är tvångsvård av barn och ungdomar, medan vård enligt SoL sker i samförstånd mellan myndighet och berörda personer.⁶¹

Rekvisiten för vård enligt SoL eller LVU skall vara uppfyllda. Det skall föreligga ett individuellt vårdbehov. Det är socialtjänsten som har ansvaret för att erforderliga åtgärder vidtas. Det åligger åklagaren att kontrollera vilka dessa blir. Om den avsedda åtgärden inte genomförs bör åklagaren därför fråga socialtjänsten varför. Socialtjänsten kan då ange att

⁵⁶ Prop 1997/98:96 s 144.

⁵⁷ Prop 1997/98:96 s 144.

⁵⁸ Prop 1997/98:96 s 144.

⁵⁹ Prop 1997/98:96 s 145.

⁶⁰ Nordlöf, *ibid*, s 39.

⁶¹ Jareborg och Zila, *ibid*, s 50.

inställningen har ändrats. Om erforderliga åtgärder likväl inte vidtagits har domstolen möjlighet att ompröva beslutet.⁶²

Enligt Nordlöf kan det finnas olika skäl till varför socialtjänstens inställning har ändrats. Det kan bland annat vara att den unge inte längre samtycker till vård enligt SoL, att socialtjänsten finner att förutsättningar för vård med stöd av LVU inte längre föreligger och att länsrätten avslår ansökan om LVU.⁶³

Det bör noteras att socialtjänsten inte behöver avvakta att rättens dom vinner laga kraft. Socialtjänsten kan självständigt vidta de åtgärder som ankommer på den genom sociallagstiftningen.⁶⁴

2.5.1.1 Särskilt om SoL

Straffmyndighetsåldern är 15 år. När den unge är 15 år krävs för tillämpning av SoL hans samtycke. Brottspåföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten kräver alltså den tilltalades samtycke.

Det grundläggande synsätt som präglade tillkomsten av SoL var att all omsorg om barn och ungdom i största möjliga utsträckning skulle vara frivillig och ske i samarbete med föräldrarna.⁶⁵

Det framgår inte av SoL vilka åtgärder som skall eller kan bli aktuella i vissa situationer. De åtgärder som nämns är endast exemplifierande.⁶⁶

Om det av vårdplanen framgår att den unge skall beredas vård enligt SoL skall rätten meddela särskild föreskrift att den unge skall genomgå vården. Det beror på att vård enligt SoL egentligen bygger på frivillighet. Föreskriften riktar sig uteslutande till den tilltalade.⁶⁷

2.5.1.2 Särskilt om LVU

SoL bygger på frivillighet från berörda personer. Om behövlig vård inte kan ges den unge med samtycke av vårdnadshavaren, eller om den unge har fyllt 15 år, av honom själv, får samhället ingripa med tvång. Det sker då med stöd av LVU.

Omhändertagande kan enligt LVU:s 2-3 §§ ske i två fall; dels p g a den unges hemförhållande (s k miljöfall), dels p g a hans eget beteende (s k beteendefall). I det sistnämnda fallet anges i 3 § särskilt brottslig verksamhet.⁶⁸

⁶² Nordlöf, *ibid*, s 35.

⁶³ Nordlöf, *ibid*, s 35 f.

⁶⁴ Nordlöf, *ibid*, s 35.

⁶⁵ Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:12.

⁶⁶ Nämnas bör olika former av upplysningar, råd, stöd och terapi. Kontaktperson är också ett alternativ. Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:13.

⁶⁷ Den innebär inte att socialtjänsten är skyldig att vidta de åtgärder som framgår av vårdplanen. Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:13.

⁶⁸ Enligt Kommentar till Brottsbalken del III avser brottslig verksamhet inte rena bagatellförseelser eller enstaka andra brott som inte är av allvarlig art. Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:17.

Socialtjänsten bestämmer hur vården skall ordnas och var den unge skall vistas under vårdtiden. Beslutet skall omprövas var sjätte månad, 13 §. Vården – dvs påföljden – skall i beteendefallen upphöra när den inte längre behövs och senast när den unge fyller 21 år, LVU 21 § 1 och 3 st. Det beslutas av socialtjänsten, 21 §.

De s k § 12-hemmen regleras även i 15-20 §§. Den unge får hindras att lämna hemmet och underkasta sig begränsningar i rörelsefriheten. Han kan utsättas för kroppsvisitation, kroppsbesiktning och brevcensur.⁶⁹

2.5.2 LUL

I 20 kap 7 § RB ges åklagaren i viss utsträckning underlåta att åtala för brott oavsett den misstänktes ålder. Om den gärningsmannen vid gärningsstillfället inte fyllt 18 år finns en mer vidsträckt sådan befogenhet för åklagaren, enligt lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL).

LUL reglerar särskilt processuella frågor gällande unga lagöverträdare. Av lagens 6 § framgår att om någon som är under 18 år är skäligen misstänkt ett brott skall socialnämnden genast underrättas. Enligt 7 § skall företrädare för socialtjänsten närvara om den unge förhörs som misstänkt för ett brott.

Så snart det finns anledning att anta att den unge har ett vårdbehov skall detta utredas av socialtjänsten. Överlämnande till vård inom socialtjänsten får ske endast om vederbörande socialtjänst har hörts, 28 § LUL.

Av särskilt intresse för detta arbete är 11 §. Innan åklagaren fattar beslut i åtalsfrågan skall socialnämnden yttra sig. Enligt 2 st skall detta yttrande innehålla en redogörelse för vilka åtgärder som socialnämnden tidigare har vidtagit samt en plan för de åtgärder som socialtjänsten planerar. Art, varaktighet och omfattning skall framgå.

⁶⁹ Ingripande med stöd av LVU får dock inte användas i syfte att tillgodose samhällsskyddet. Den får enligt Kommentrar till Brottsbalken del III inte vidtas *endast* (min kursivering) för att markera brottets straffvärde eller liknande. Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:18 ff.

3 Brottsförebyggande rådets utredning

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) har tillsammans med Socialstyrelsen fått regeringens uppdrag att utvärdera den reform som trädde i kraft 1999. En del av den utredningen kallas ”Åklagares, domares och socialtjänstens syn på påföljdssystemet för unga”. Huvudresultaten redovisas dock i ”Vad händer med unga lagöverträdare?” (2002:19).⁷⁰ Den här redovisade rapporten återger nämnda befattningshavares syn på påföljdssystemet.

3.1 Brister i vårdplanerna

Enligt rapporten anser både domare och åklagare att det ofta finns brister i socialtjänstens yttranden som gör det svårt att se vad ett överlämnande kommer att innebära för den unge.

Yttrandena är tillfredsställande i fråga om redogörande för den unges personliga förhållanden. Den vård som planeras uttrycks i allmänna ordalag. Yttrandena innehåller emellertid mer sällan konkreta uppgifter om vilken insats som planeras, hur omfattande den är och hur länge det är tänkt att den skall pågå. En person menar att vårdplanerna måste bli mer konkreta och göras tillräckligt ingripande, ”annars tvingas man att döma till skyddstillsyn, vilket inte är meningen”. Yttrandena anses dock ha blivit bättre efter lagändringen.⁷¹

Enligt BRÅ:s kartläggning har förhållandevis få av socialtjänstens yttranden all den information som lagen (LUL) kräver. Ca två tredjedelar av yttrandena saknar antingen information om omfattningen eller varaktigheten av de planerade insatserna. Trots detta blir det i de flesta vård när socialtjänsten rekommenderar det. De vanligaste vårdinsatserna är samtalskontakt följt av programverksamhet.⁷²

Enligt socialtjänsten beror bristerna dels på tidspress, dels på att det är svårt vid tiden för yttrandet veta vilken vård som kan erbjudas den unge. Det handlar sålunda om socialekreterarnas arbetssituation. Åklagarna och domarna menar att bristerna beror på främst okunskap, men även tidspress.⁷³

Tilläggsåtgärden ungdomstjänst utdömdes till 444 ungdomar 2001. Att påföljden inte har blivit vanligare kan enligt BRÅ bero på att bara hälften av landets kommuner har rutiner för att genomföra påföljden. Det

⁷⁰ BRÅ, ”Åklagares, domares och socialtjänstens syn på påföljdssystemet för unga”, s 5. Utskriven från BRÅ:s hemsida 030311, www.bra.se. Utskriften finns att tillgå genom förf.

⁷¹ BRÅ, *ibid*, s 15 ff.

⁷² BRÅ, *ibid*, s 13.

⁷³ BRÅ, *ibid*, s 6 samt 18.

innebär enligt BRÅ att domstolarna tvingas anpassa sitt påföljdsval till vilken kommun den unge bor i.⁷⁴

3.2 Oenighet om socialtjänstens ansvar för att proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i vårdplanerna

Det råder inte någon enighet bland domare och åklagare om det är socialtjänstens ansvar att ta hänsyn till proportionalitetsprincipen när de föreslår insatser. Bland domare som anser att socialtjänsten inte har det ansvaret sägs det bl a att brottets grovhet bara kan avgöras efter att huvudförhandling har hållits och att socialtjänsten inte kan veta i vilken omfattning åtalet bifalls. Bland dem som anser att socialtjänsten har det ansvaret sägs det bl a socialtjänstens förslag annars blir orealistiska, och att socialtjänsten åtminstone måste försöka.⁷⁵

3.3 Brister i påföljdssystemet

Vad gäller om påföljdssystemet av idag är tillfredsställande framkommer att vissa anser att reparativa påföljder behövs, dvs att sanera klotter o dyl. Andra önskar en förstärkning av ungdomstjänsten; somliga vill ha den som en självständig påföljd utan antingen överlämnande till särskilt eller utan samtycke av den unge.⁷⁶

⁷⁴ Pressmeddelande från BRÅ 021127, Vård och straff för unga brottslingar.

⁷⁵ BRÅ, ibid, s 19 ff.

⁷⁶ BRÅ, ibid, s 30 f.

4 Unga lagöverträdare i praxis

I denna del redogör jag för vilken praxis som skapats, framför allt sedan 1989.

Först redovisar jag huvuddragen i praxis (4.1). Den delen bygger på vad som sagts om praxis i vissa domskäl samt i doktrin.

Därefter redovisar jag särskilda rättsfall. Varje rättsfall redovisas under en egen rubrik.⁷⁷ I rubrikerna anges vad rättsfallet särskilt behandlade. Notera att jag sedan i intervjuerna särskilt frågar om just sådant som rättsfallen enligt rubrikerna behandlar.

4.1 Huvuddrag i praxis

Varje år är det ungefär 50 personer i denna ålder som döms till fängelse. De får dessutom vanligtvis ”ungdomsrabatt” enligt 29 kap 7 §. Den normala påföljden för unga lagöverträdare skall vara vård inom socialtjänsten.⁷⁸ Varje år döms ca 2 000 ungdomar till vård inom socialtjänsten.⁷⁹

HD har betonat att ungdomar under 18 år skall dömas till fängelse endast i sällsynta undantagsfall. Det har framhållits att frihetsstraff för unga människor kan ha en starkt nedbrytande effekt.⁸⁰

Vad gäller 18-20-åringar kan brottets art, bland annat vid grovt rattfylleri, ge särskilda skäl.⁸¹

Sociallagstiftning och -tillämpning har skapat svårigheter att få till stånd tillfredsställande vård för unga lagöverträdare. Enligt Holmqvist började domstolarna allt oftare som skäl för fängelse åberopa bristande proportionalitet mellan brott och ”mindre ingripande insatser” av socialtjänsten.⁸² Enligt Kommentarer till Brottsbalken del III bör 1999 års förändringar medföra att överlämnandepåföljden kommer till större användning än tidigare.⁸³

Böter används i stor utsträckning som påföljd för unga lagöverträdare. Böter har ansetts lämpligt om något vårdbehov hos den unge inte förelegat. Vad gäller brottstyp är böter tillämpligt även vid allvarigare brott, oavsett vårdbehov.⁸⁴

⁷⁷ Ett alternativ är att kategorisera fallen efter vad de behandlar. Jag har inte gjort det, eftersom vissa fall behandlar flera frågor och på så sätt hör ihop med flera olika fall.

⁷⁸ Jareborg, *ibid*, s 274.

⁷⁹ Pressmeddelande från BRÅ 021127: Vård och straff för unga brottslingar.

⁸⁰ NJA 1990 s 628.

⁸¹ Kommentarer till Brottsbalken del III, s 30:33.

⁸² Holmqvist, *ibid*, s 911.

⁸³ Kommentarer till Brottsbalken del III, s 31:30.

⁸⁴ Nordlöf, *ibid*, s 15 f.

4.2 Särskilda rättsfall

4.2.1 Tillräckligt ingripande

I NJA 1996 s 509 (Klippanmålet) var den tilltalade Pierre L vid gärningstillfället 16 år. Brottet, för övrigt mycket medialt uppmärksammat, var enligt tingsrätt och HD mord på en afrikansk man. I hovrätten dömdes han för grov misshandel och vållande till annans död. Den tekniska undersökningen var viktig i ansvarsdelen.⁸⁵

HD ansåg att brottet hade rasistiska motiv. Fängelse på livstid skulle ha ådömts Pierre L om han hade varit vuxen. Valet stod mellan ett ingripande, men noga reglerat fängelsestraff och vård inom socialtjänsten, för Pierre L:s ”återanpassning klart lämpligare”.⁸⁶

Socialtjänsten i Klippan föreslog vård inom socialtjänsten enligt 12 § LVU. Den skulle ske i slutna former som ”när som helst (kunde) upphöra”. Det vore enligt HD önskvärt att han överlämnades till sådan vård. Det var dock svårt att för en allmän domstol påverka innehållet i och längden på den. Därför var det svårt för domstolen att i det konkreta fallet bedöma påföljden.⁸⁷

Synnerliga skäl ansågs föreligga. Pierre L dömdes till fyra års fängelse. HD noterade att kriminalvårdens möjligheter att ge vård och behandling hade förbättrats genom att en särskild avdelning för unga hade inrättats på Norrköpingsanstalten.⁸⁸

4.2.2 Tillräckligt ingripande

I RH 1998:8 dömdes två gärningsmän för mord och olaga hot, grovt brott, till fängelse i tre och år sex månader. Gärningsmännen, M och Y, var 16 resp 17 år. Den ene av dem var bror till offret, den andre kusin. De hade strypt henne. Enligt tingsrätten var det visat att skälet till mordet var att Sara en längre tid hade misshagat M och Y men sannolikt även andra anhöriga genom att bryta mot det kulturella mönster hon förväntades följa.⁸⁹

M hade tidigare dömts för bland annat misshandel. Han hade då överlämnats till vård inom socialtjänsten. Enligt personutredningen hade han efter det fortsatt begå brott. Han var p g a sina personlighetsavvikelser i behov av mycket långvarigt psykosocialt stöd och behandling. Det bedömdes också att han hade en misstänkt hjärnskada.⁹⁰

⁸⁵ NJA 1996 s 509 ff. Persson är kritisk till tingsrättens och HD:s argumentation i ansvarsdelen. *Klippanmålet och lagens ögon*. JT 1999/2000 s 88.

⁸⁶ NJA 1996 s 538.

⁸⁷ NJA 1996 s 538.

⁸⁸ NJA 1996 s 539 f. Är det ett godtagbart skäl för fängelse att kriminalvårdens möjligheter att ta hand om unga människor har förbättrats? Frågan om kommuners och kriminalvårdens resurser skall påverka den enskildes påföljd bör diskuteras.

⁸⁹ RH 1998:8 s 41 f.

⁹⁰ RH 1998:8 s 42.

Enligt det LVU-hem där M placerats var hans kaotiska sociala situation, psykiska skörhet och utagerande beteende *som visats genom att han dödat sin egen syster* (min kursivering) motiverade vård vid ett § 12-hem. Vården skulle ske i en enhet där särskilt vårdkrävande elever kunde tas emot och där M:s individuella behov kunde tillgodoses.⁹¹

Y hade såvitt det var känt inte begått brott tidigare. I samband med brottet beslutade socialtjänsten i Skellefteå att omhänderta Y enligt LVU.⁹²

Y var, bland annat p g a språk- och kulturbytet, inne i en försenad mognadsutveckling. Till det positiva hörde att han hade stöd av den närmaste familjekretsen och att han hade ”någon form av grundläggande moraliska normer”.⁹³ Socialtjänsten yttrade att Y borde placeras på ett slutet ungdomshem under en tid av ett till tre år.⁹⁴

Tingsrätten bedömde att straffvärdet gav att en vuxen gärningsman hade fått fängelse på livstid. Valet stod enligt tingsrätten mellan ett mycket ingripande men noga reglerat fängelsestraff och en för den unges återanpassning klart lämpligare påföljd, nämligen vård inom socialtjänsten.⁹⁵

Med hänvisning till HD:s dom i Klippanmålet (NJA 1996 s 509) fanns det enligt tingsrätten inte någon möjlighet för en allmän domstol att påverka innehållet i och längden av vården inom socialtjänsten. Även om de personliga förhållandena visat att vård inom socialtjänsten ur individualpreventiv synvinkel var den bästa påföljden för både M och Y valdes inte det. Enligt tingsrätten framstod den föreslagna slutna tvångsvården inte som tillräckligt ingripande, eftersom tingsrätten saknade möjlighet att tidsbestämma den. Synnerliga skäl ansågs föreligga. Y, som fastställts vara den mer aktive vid mordet, dömdes till fyra års fängelse. M dömdes, bland annat med beaktande av att han bara var 16 år när brottet begicks, till tre år och sex månaders fängelse.⁹⁶

Hovrätten ansåg att gärningen var att betrakta som mord. Till hovrätten lämnade socialtjänsten i Umeå in en vårdplan för M. Det var enligt denna ytterst osannolikt att vårdtiden skulle understiga två och ett halvt till tre år.⁹⁷

Hovrätten ansåg att vård inom socialtjänsten med hänsyn till de ungas personliga förhållanden var den lämpligaste påföljden. Frågan var om den var tillräckligt ingripande. I NJA 1996 s 509, anförde hovrätten, lät HD intresset av att välja en påföljd som framstod som en tillräckligt ingripande på brottet väga tyngre och bestämde påföljden till fängelse. Förhållandena i det aktuella fallet var enligt hovrätten så lika att ett annat val

⁹¹ RH 1998:8 s 43. Lägg märke till att det som indikerade vårdbehov var brottet.

⁹² RH 1998:8 s 43.

⁹³ RH 1998:8 s 44.

⁹⁴ RH 1998:8 s 44.

⁹⁵ RH 1998:8 s 45.

⁹⁶ RH 1998:8 s 45.

⁹⁷ RH 1998:8 s 49.

inte kunde göras. Beträffande längden på fängelsestraffen ansåg inte hovrätten att det fanns skäl att frångå tingsrättens bedömning.⁹⁸

De två nämndemännen var skiljaktiga. De anförde att ett fängelsestraff för M och Y inte kunde vara längre än två till tre år. Detta skulle motsvara den föreslagna tiden för de tilltalade. I realiteten skulle det då inte finnas någon avgörande skillnad mellan fängelse och vård inom socialtjänsten. Den senare påföljden skulle därför väljas med hänsyn till rehabiliteringsbehovet.⁹⁹

4.2.3 Viss brottstyp vanligare

I NJA 2000 s 432 dömdes två nittonåringar för skadegörelse till böter. Domen är intressant, då den behandlar brottsutvecklingens betydelse för straffvärdebedömningen. Tingsrätten hade ”tyckt sig märka att antalet fall av meningslös vandalism på allmän plats” av detta slag hade blivit vanligare; ”dessa skadegörelsebrott med inslag av meningslös förstörelselusta bör beivras strängare än som hittills varit vanligt”. Påföljden blev fängelse i 14 dagar.¹⁰⁰ Samma bedömning gjorde hovrätten. ”Meningslös vandalism” hade blivit allt vanligare.¹⁰¹

HD anförde att det var lagstiftaren som skulle väga in omständigheten att en brottstyp blivit mer utbredd. Om rättspraxis skulle påverkas av brottsutvecklingen skulle det enligt HD ske med försiktighet och kräva objektivt hållbara uppgifter om brottstypens utveckling. Sådana uppgifter hade inte visats. Påföljden bestämdes till 100 dagsböter.¹⁰²

Enligt Holmqvist visar domen att HD inte vill låta brottsutvecklingen påverka påföljdsbestämningen. Även om det enligt förarbetena i straffvärdebedömningen kunde vägas in att brottslighet blivit mer utbredd eller elakartad skulle det dock i första hand ankomma på lagstiftaren att ta hänsyn till. I vart fall skulle det vara objektivt visat att så var fallet.¹⁰³

Asp och von Hirsch menar att det faktum att en viss brottstyp ökat i omfattning inte kan vara relevant vid straffvärdebedömningen. Den rädsla, som ökad brottslighet leder till, behöver inte vara grundad på en rationell uppfattning om de faktiska riskerna. Den rädslan kan inte heller kopplas till gärningsmannens skuld.¹⁰⁴

4.2.4 Prognos. Viss brottstyp vanligare

NJA 1988 s 55 rörde påföljd för misshandelsbrott. Förövarna var vid tidpunkten för domen 17 resp 18 år. Något vårdbehov förelåg enligt

⁹⁸ RH 1998:8 s 49.

⁹⁹ RH 1998:8 s 50.

¹⁰⁰ NJA 2000 s 432 f.

¹⁰¹ NJA 2000 s 433.

¹⁰² NJA 2000 s 434 f.

¹⁰³ Holmqvist, *ibid*, s 911.

¹⁰⁴ Asp och von Hirsch, *ibid*, s 161.

socialtjänsten inte. Södertälje TR menade att oprovocerat gatuvåld nattetid hade ökat. En villkorlig dom – om än förenad med ett högt antal dagsböter – skulle, med hänsyn till det allmänna rättsmedvetandet, framstå som stötande. Ungdomarna dömdes till fängelse i sex resp tre månader.¹⁰⁵

I fallet diskuterades prognosen för de unga lagöverträdarna. Enligt hovrätten var det vanskligt att bedöma om det inte fanns en grundad anledning att någon av ungdomarna skulle återfalla i kriminalitet. Hovrätten tog även särskilt fasta på den attityd som ungdomarna hade visat inför brottsligheten. Ungdomarna hade förklarat ett av misshandelsbrotten med att de kände för att göra så och att oddsen hade varit på deras sida. En villkorlig dom i förening med böter kom med hänsyn till den allmänna laglydnaden inte i fråga. Hovrätten dömde båda ungdomarna till fängelse, låt vara att straffen sänktes till tre resp en månads fängelse.¹⁰⁶

HD fastställde domen avseende 18-åringen, men ändrade den för 17-åringen. Han dömdes istället till skyddstillsyn och 100 dagsböter. Liksom tingsrätt och hovrätt fann HD att påföljden därför måste väljas inom kriminalvården. 17-åringens alkoholvanor gjorde att han befann sig i en riskzon för att hamna i missbruk. Ett kortare fängelsestraff skulle enligt HD inte motverka det lika bra som skyddstillsyn. För att betänkligheter mot straffet skulle undanröjas förknippades skyddstillsynen med ett kännbart bötesstraff.¹⁰⁷

Lars Å Beckman var skiljaktig, och önskade istället fängelse. Hänsyn till allmän laglydnad gjorde sig ”starkt gällande”. Det var angeläget att unga lagöverträdare fick klart för sig att samhället inte tolererade brottsligt handlande i allmänhet och överfallsbrott i synnerhet.¹⁰⁸

4.2.5 Gärningsmannens attityd. Prognos

I NJA 1993 s 456 hade gärningsmannen Håkan C enligt Uppsala TR visat sig ha ”visat prov på sällsynt bristande insikt om mänskliga värden och samhällsliga krav genom att begå de aktuella brotten”.¹⁰⁹ Han hade bland annat begått tre rån när han var 16 år. Straffvärdet gav, att om Håkan C hade varit 21 år fyllda, skulle ha fått ett fängelsestraff som väsentligen översteg ett år.¹¹⁰

Mot det talade hans ålder och att han inte tidigare hade gjort sig skyldig till brott. Hans personliga och sociala situation hade dessutom förbättrats avsevärt. Den positiva utvecklingen behövde dock fullföljas, enligt socialnämnden. HD ansåg inte att synnerliga skäl förelåg. Dessutom påpekades att ju närmare gärningsmannen ligger straffbarhetsgränsen 15 år, desto starkare blir skälen för en icke frihetsberövande påföljd.¹¹¹

¹⁰⁵ NJA 1988 s 57 f.

¹⁰⁶ NJA 1988 s 59.

¹⁰⁷ NJA 1988 s 60 f.

¹⁰⁸ NJA 1988 s 61 f.

¹⁰⁹ NJA 1993 s 456 ff.

¹¹⁰ Hoflund, *ibid*, s 149.

¹¹¹ NJA 1993 s 465 f.

HD bedömde att vad som framkommit om Håkan C:s förhållanden och socialtjänstens åtgärder talade för vård inom socialtjänsten. Brottsligheten hade ett högt straffvärde och var av allvarlig karaktär. Vård inom socialtjänsten var därför inte att se som en tillräckligt ingripande påföljd. Likväl var han bara 16 år då han begick brotten och hans sociala situation hade förbättrats. Därför valde HD skyddstillsyn. Eftersom han under en längre tid framöver skulle sakna inkomst ådömdes han inget bötesstraff.¹¹²

4.2.6 Socialtjänstens resurser

Även i NJA 1985 s 757 var gärningsmannens attityd föremål för bedömning. Han hade under ett handgemäng med knivhugg orsakat en annan mans död. Han hade varit likgiltig, och domen blev dråp. Han hade också vid tre månader tidigare stuckit en kniv i halsen på en annan person. Smärta och blodvita hade uppkommit.¹¹³ Detta fall är intressant; det rör socialtjänstens resurser.

Vid gärningstillfällena var han 17 år, men vid domstillfället 18 år. Han var medborgare i Filippinerna. Han och hans mamma hade vistats i Sverige i drygt ett år vid domstillfället i tingsrätten. Socialtjänsten i Upplands Väsby hade i sitt yttrande anförde att det saknades möjligheter att ge stöd till honom utöver de insatser som gjordes för familjen med stöd av SoL. LVU hade övervägts, men bedömdes inte kunna genomföras p g a språk- och kulturella problem. Tingsrätten dömde med hänsyn till gärningarnas mycket allvarliga beskaffenhet och utredningen om hans personliga förhållanden honom till fängelse i fyra år och sex månader. Hovrätten anslöt sig till påföljdsvalet.¹¹⁴

I HD lämnade socialtjänsten i Upplands Väsby ett nytt yttrande. Enligt detta borde 18-åringen överlämnas för vård enligt LVU. Enligt HD kunde endast fängelse eller vård med stöd av LVU bli aktuellt. Språk- och kultursvårigheterna kunde överbryggas då det till § 12-hemmet hade knutits en tolk. Hänsynen till den allmänna laglydnaden gjorde sig starkt gällande, men enligt HD hade tiden i häkte (231 dagar) tillgodosett detta behov. Dessutom skulle tiden på hemmet innebära ett åtminstone till en början långtgående frihetsberövande. 18-åringen överlämnades till vård inom socialtjänsten.¹¹⁵

¹¹² NJA 1993 s 466. Skall det spela någon roll att den tilltalade inte kommer att ha någon inkomst? Visserligen skall storleken på böterna bestämmas med hänsyn till den tilltalades ekonomiska situation, men skall böter helt avstås från? Hade det inte varit riktigt att döma ut böter, men till lägsta beloppet? Att en påföljd skall dömas ut har inte med inkomst att göra. Hur stort bötesbeloppet skall vara gör det däremot.

¹¹³ NJA 1985 s 757 ff.

¹¹⁴ NJA 1985 s 757 ff.

¹¹⁵ NJA 1985 s 767 f.

4.2.7 Straffvärde

I NJA 1990 s 622 hade två ungdomar, Mattias J och Robert O, begått ett stort antal brott. Bland annat var de skyldiga flera rån och rånförsök när de var 16 år. En försvårande omständighet var att brotten hade ingått i en systematisk brottslig verksamhet. Dessutom var flera av målsägandena äldre personer.¹¹⁶

HD framhöll att även om rånen orsakat målsägandena ringa skada, hade tårgas använts vid fyra av rånen. Även sparkar och slag hade använts. Att rånen och en del av de andra brotten hade ingått i en systematisk brottslig verksamhet var graverande. Om ungdomarna hade varit vuxna vid gärningstillfället hade en lindrigare påföljd än fängelse inte varit aktuellt.¹¹⁷

Socialtjänsten yttrade i HD att Mattias J hade utvecklats positivt under det senaste halvåret och det skulle vara såväl olämpligt som förödande för honom att dömas till fängelse. Då han häktades placerades han på ett LVU-hem, men skrivits ut efter en månad. Socialtjänsten hade ett gott samarbete med föräldrarna, och Mattias J hade regelbunden psykologkontakt.¹¹⁸

Enligt HD talade det som framkommit om Mattias J:s personliga förhållanden och de av socialtjänsten vidtagna åtgärderna för att påföljden skulle bli vård inom socialtjänsten. Detta uppväggde ändå inte det höga straffvärdet. Åtgärderna inom socialtjänsten framstod inte som tillräckligt ingripande i förhållande till straffvärdet. Istället handlade påföljdsvalet om fängelse eller och skyddstillsyn, eventuellt i förening med fängelse.¹¹⁹

HD valde skyddstillsyn. Skälen var följande. Mattias J var bara 16 år när brotten begicks. Han var inte känd för någon tidigare brottslighet. Det som var visat om hans personliga förhållanden gav att skyddstillsyn skulle bidra till att han skulle avhålla sig från fortsatt brottslighet. Mattias J hade i samband med häktning och LVU varit frihetsberövad sammanlagt sex veckor. Detta hade han tagit djupt intryck av. HD ansåg detta till trots att brottslighetens straffvärde oundgängligen påkallade också ett fängelsestraff, som blev tre månader.¹²⁰

Socialtjänsten yttrade beträffande Robert O att han studerade och hade regelbunden kontakt med Skärholmens idrottsförening. Robert O ansågs vara lättpåverkad. Därför riskerade han med ett fängelsestraff att komma i kontakt med äldre och mer avancerade intagna. Det skulle allvarligt äventyra en fortsatt rehabilitering. Hans kontakt med övervakaren var positiv.¹²¹

HD ansåg att den låga åldern, att Robert O var tidigare ostraffad samt att de uppgifter som lämnats om hans personliga förhållanden

¹¹⁶ NJA 1990 s 622 ff.

¹¹⁷ NJA 1990 s 627 f.

¹¹⁸ NJA 1990 s 628 f.

¹¹⁹ NJA 1990 s 629.

¹²⁰ NJA 1990 s 629.

¹²¹ NJA 1990 s 629 f.

talade mot fängelse. Likväl bedömde HD att straffvärdet gav vid handen att det var oundgängligen påkallat att förena skyddstillsynen med ett fängelsestraff. Vad det gällde tiden anslöt sig HD till hovrättens val.¹²²

4.2.8 Omfattande brottslighet. Socialtjänstens resurser

Förmögenhetsbrott, en stor mängd sådana, ansågs i fallet NJA 1990 s 159 vara synnerliga skäl. Gärningsmannen Tommy P var vid gärningen 17 år. Under tre år hade han begått 195 brott. Socialtjänsten omhändertog honom första gången som åttaåring. Han hade fått omfattande stödåtgärder. Han hade placerats på familjehem, men rymt. Socialtjänsten ansåg att resurserna var uttömda.¹²³

Tingsrätten bedömde att det var visat att ett fängelsestraff var klart olämpligt för Tommy P. Det fanns sålunda inte synnerliga skäl att döma honom till fängelse. Kvar fanns då enligt tingsrätten endast vård inom socialtjänsten som en tänkbar påföljd. En liknande bedömning gjorde hovrätten.¹²⁴

Socialstyrelsen uttalade sig i HD att det enda tänkbara alternativet vid vård inom socialtjänsten var ett hem med goda slutenvårdsresurser. Eftersom Tommy P hade rymt från ett sådant tidigare, och förhållandena i övrigt hade varit mycket komplicerade, var prognosen osäker och i vart fall inte bättre än den varit vid placeringen i det första hemmet.¹²⁵

Skyddstillsyn, som Tommy P själv önskade, var enligt HD inte aktuellt. Även om skyddstillsyn skulle kunna tänkas medföra att hans kriminalitet avtog, var den samlade brottslighetens straffvärde högt. En skyddstillsyn skulle därför enligt HD inte vara tillräckligt ingripande. Trots att fängelse ansetts olämpligt för honom, och det i övrigt fanns skäl som talade till förmån för en icke frihetsberövande påföljd dömdes han ändå till fängelse i åtta månader. Brottslighetens omfattning och förhållandena i övrigt – socialtjänsten hade svårt att ordna ett lämpligt omhändertagande – ansågs vara synnerliga skäl.¹²⁶

¹²² NJA 1990 s 630.

¹²³ NJA 1990 s 159.

¹²⁴ NJA 1990 s 160 f.

¹²⁵ NJA 1990 s 162.

¹²⁶ NJA 1990 s 162 f. Kommunen som inte hade möjlighet att ordna adekvat vård var Skövde.

5 Doktrin

I detta kapitel redovisar jag vad som yttrats i doktrinen vad gäller unga lagöverträdare (5.1) och proportionalitetsprincipen (5.2).

Mycket av det som framkommer i det här kapitlet utgör underlag för intervjuerna.

5.1 Doktrинens syn på unga lagöverträdare

5.1.1 Unga skall särbehandlas

I doktrinen synes det råda enighet om att unga lagöverträdare skall särbehandlas i fråga om påföljder.

Det finns enligt Jareborg och Zila skäl till varför unga människor särbehandlas straffrättsligt. Den unge har outvecklad ansvarsförmåga och större sanktionskänslighet. Det är ofrånkomligt att unga människor i sitt testande av gränser gör dumheter – en tolerans finns för ungdomstidens karaktär.¹²⁷

Enligt Nordlöf har särbehandlingen av unga lagöverträdare delvis sin grund i avsikten att skydda. Den unge tros inte ha samma mogenhet och värderingar som en vuxen person. Det brottsliga beteendet kan ses som ett resultat av svåra uppväxtförhållanden. Därför är den unge inte den egentligt skyldige. Större förståelse krävs, snarare än fördömlse. Vidare har ett straff enligt Nordlöf inte samma preventiva effekt på ett barn som på en vuxen.¹²⁸

Enligt Kommentrar till Brottsbalken del III slutar inte behovet av uppfostran vid 15-årsgränsen. Lagöverträdelser är vanliga i åldrarna närmast under och över 15 år. Dessa handlingar föranleder i stor utsträckning inte några ingripanden från myndigheter, bland annat eftersom gärningsmännen förblir okända. Ändå utvecklar sig det stora flertalet av lagöverträdarna med stigande ålder och mognad till laglydiga medborgare. Brottsligheten försvinner utan att någon myndighet har behövt gripa in.¹²⁹

Nordlöf ifrågasätter straffrättens förutsebarhet för unga lagöverträdare. Argumentationen är följande. Överlämnande till vård med stöd av SoL eller LVU är en påföljd som är särskilt avsedd för unga lagöverträdare. Påföljden förutsätter SoL eller LVU är tillämpliga. Oavsett vilket beslut den allmänna domstolen fattar ansvarar socialtjänsten för att den unge vid behov får erforderlig vård. Är tvångsvård aktuell skall förvaltningsdomstol ta ställning till det. Då beslutsfattandet beträffande åtgärd vid brott av den unge med vårdbehov ligger på flera domstolar och

¹²⁷ Jareborg och Zila, *ibid*, s 152.

¹²⁸ Nordlöf, *ibid*, s 13 f.

¹²⁹ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:9.

förvaltningsmyndigheter medför det att straffrätten för den unge lagöverträdaren blir oförutsebar. Dessutom blir processen dyr.¹³⁰

Munck anser att straffvärdet inte kan ha samma betydelse vid brott begångna av ungdomar som brott begångna av vuxna.¹³¹

Att den unge begått ett brott kan vara ett indicium på att vårdbehov föreligger. Det är dock inte tillräckligt för att motivera vård. Det krävs enligt Kommentrar till Brottsbalken del III ett individuellt och aktuellt vårdbehov.¹³²

5.1.2 Fängelse för unga lagöverträdare

Enligt Nordlöf har undersökningar visat att kriminalvård i anstalt leder till dålig rehabilitering och att den ofta har en nedbrytande effekt på personligheten. Vidare kan påföljden ”även anses ineffektiv från en allmänt brottsförebyggande ståndpunkt”.¹³³

I NJA 1990 s 159 ansåg socialtjänsten att dess resurser var uttömda. Nordlöf menar att detta inte är ett tillräckligt skäl för att vid ett fastställt vårdbehov ändå döma den unge till en fängelsepåföljd.¹³⁴

En frihetsberövande påföljd kan i större utsträckning skada den unge jämfört med en vuxen person, menar Nordlöf. Böter saknar effekt eftersom den unge normalt sett saknar pengar. Istället betalar föräldrarna, och det åsidosätter den straffrättsliga principen att ingen annan än lagöverträdaren får straffas. Detta leder enligt Nordlöf till att barn inte bör straffas.¹³⁵

Villkorlig dom kan meddelas oavsett ålder. Om den unge inte har något behov av vård och förutsättningarna i övrigt är för handen kan villkorlig dom, eventuellt i förening med böter, vara en lämplig påföljd.¹³⁶

5.1.3 Böter för unga lagöverträdare

Enligt Kommentrar till Brottsbalken del III saknar domstolarna ofta reella och verkningfulla alternativ till överlämnandepåföljden.¹³⁷

Nordlöf är kritisk till att påföljderna böter och villkorlig dom inte tillämpas i inskränkt bemärkelse när det gäller unga lagöverträdare. Dessa påföljder används enligt Nordlöf i stor utsträckning för den gruppen. Det är ”förvånansvärt”, eftersom den gruppen ofta saknar inkomst.¹³⁸

Enligt Kommentrar till Brottsbalken del III är böter allmänt sett ett lämpligt straff för unga lagöverträdare om det inte finns något vårdbehov.

¹³⁰ Nordlöf, *ibid*, s 43 f.

¹³¹ Munck, *Straffvärde och ungdom*. Festskrift till Nils Jareborg, s 507. Göteborg 2002.

¹³² Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:4.

¹³³ Nordlöf, *ibid*, s 18.

¹³⁴ Nordlöf, *ibid*, s 18.

¹³⁵ Nordlöf, *ibid*, s 14.

¹³⁶ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:34.

¹³⁷ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:32.

¹³⁸ Nordlöf, *ibid*, s 43.

Särskilt gäller detta vid förseelser av mindre allvarligt slag. Även vid allvarligare lagöverträdelser kan dock böter vara den lämpligaste påföljden om den unge lever under sådana förhållanden att vårdåtgärder inte är påkallade.¹³⁹

5.2 Doktrинens syn på proportionalitet

5.2.1 Vad är karakteristiskt för propotionalitetsprincipen?

Bestraffning sker enligt Jareborg och Zila därför att ett brott är förövat. Proportionell straffbestämning sker utifrån vad som har hänt vid brottet. Bestraffningen har sålunda en retrospektiv, återblickande karaktär. Bestraffningen ger uttryck för ett visst klander. Proportionell straffbestämning är lyckad om den är rättvis, inte misslyckad därför att den inte medför brottspreventiva verkningar.¹⁴⁰

Även von Hirsch beskriver proportionalitetstanken som tillbakablickande och retrospektiv. Proportionaliteten skall finnas mellan straffets stränghet och brottets svårhet.¹⁴¹ Proportionalitet har alltid spelat en viss roll inom straffrätten, eftersom straff som varit för stränga i förhållande till brottets svårhet har ansetts vara orättvisa. Det uttrycks i reglerade maximistraff.¹⁴²

Enligt Kommentar till Brottsbalken innebär föreskriften att straffvärdet skall vara avgörande för straffmätningen ett uttryck för hur viktiga principerna om proportionalitet och ekvivalens är. Lika brott skall straffas med lika stränga straff. Svårare brott skall straffas strängare än lindrigare brott.¹⁴³

Proportionalitet förutsätter enligt Jareborg och Zila jämförbarhet. Olika brott och olika straff behöver därför kunna rangordnas. Böter och fängelse är passande att jämföra med. Det finns emellertid andra påföljder, och även de skall kunna jämföras.¹⁴⁴ Asp och von Hirsch instämmer i detta. De anför att bötesstraffet avgörs av såväl brottet (antalet dagsböter) och den tilltalades förutsättningar (dagsbotens belopp). Någon motsvarande individanpassning av fängelsestraffet har inte skett, och är inte heller önskvärd.¹⁴⁵

¹³⁹ Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:34.

¹⁴⁰ Jareborg och Zila, *ibid*, s 72.

¹⁴¹ Von Hirsch, *ibid*, s 28.

¹⁴² Von Hirsch, *ibid*, s 47.

¹⁴³ Kommentar till Brottsbalken del III, s 29:12.

¹⁴⁴ Jareborg och Zila, *ibid*, s 73.

¹⁴⁵ Asp och von Hirsch, *ibid*, s 167.

5.2.2 Vad förmedlar proportionalitetsprincipen?

Ett straff är enligt Jareborg ett lidande eller obehag som avsiktligt tillfogas en person därför att personen har brutit mot en regel.¹⁴⁶

Enligt von Hirsch är en straffrättslig sanktion ett uttryck för klander. Gärningsmannen tillfogas lidande eller obehag, därför att han har gjort något otillåtet, och det sker under omständigheter och på ett sådant sätt att man till den straffade förmedlar ett mer eller mindre strängt ogillande av vad han gjort.¹⁴⁷ Enligt von Hirsch är straffet alltså dels uttryck för klander, dels tillfogande av lidande eller obehag.

Efter straffet uttrycker klander bör straffet stå i proportion till hur klandervärd den brottsliga gärningen varit.¹⁴⁸

Von Hirsch anser alltså att straffet dels är klander, dels är tillfogande av obehag eller lidande. Klandret uttrycker moraliskt ogillande. Obehag är incitament för medborgarna att lyda lagen. Enligt von Hirsch är människosynen grundläggande för den tanken. Å ena sidan är människor inte änglar, som skulle följa rent normativa vädjanden. Å andra sidan är människor inte heller kreatur som bara påverkas av hot och tvång. Människor är istället moraliskt ansvarsfulla, men samtidigt opålitliga om de frestas.¹⁴⁹

5.2.3 Varför framsteg för proportionalitetsprincipen?

Enligt von Hirsch har proportionalitetsprincipen fått ett stort genomslag under de senaste årtiondena.¹⁵⁰ Den svenska utvecklingen av BrB visar att så är fallet i Sverige, låt vara att förändringen enligt Jareborg i praktiken inte varit så avgörande.¹⁵¹ Emellertid är det enligt Jareborg och Zila ett faktum att proportionalitetsprincipen har ersatt behandlingsideologin som central bestraffningsideologi.¹⁵²

Von Hirsch menar att proportionalitetsprincipen ger god ledning vid påföljdsbestämning. Principen utpekar brottets svårhet som den grundläggande faktorn.¹⁵³

En annan faktor som enligt von Hirsch förklarar principens genomslag är att den är ”förenlig med vårt sinne för rättvisa”. Brottslingens intresse främjas genom att han skyddas från strängare ingripande än befogat med hänsyn till måttet på klandervärdhet.¹⁵⁴

Enligt Jareborg och Zila är skuldprincipen viktig. Av skuldprincipen och att ett skyddsvärt intresse har kränkts eller hotats följer att vissa gärningar är förkastliga. Ett straffsystem som bygger på

¹⁴⁶ Jareborg och Zila, *ibid*, s 15.

¹⁴⁷ Von Hirsch, *ibid*, s 25.

¹⁴⁸ Von Hirsch, *ibid*, s 51.

¹⁴⁹ Von Hirsch, *ibid*, s 42.

¹⁵⁰ Von Hirsch, *ibid*, s 16.

¹⁵¹ Jareborg, *ibid*, s 257.

¹⁵² Jareborg och Zila, *ibid*, s 100.

¹⁵³ Von Hirsch, *ibid*, s 16.

¹⁵⁴ Von Hirsch, *ibid*, s 16 f.

skuldprincipen ger i sina straff uttryck för klander. Den person som genomfört gärningen är klandervärd.¹⁵⁵

Rättvisa kräver enligt Jareborg och Zila att två lika klandervärda gärningar tilldelas lika stränga straff.¹⁵⁶ Om en brottsling få ett strängare straff än en annan innebär det att den förste klandras mer än den andre. Enligt von Hirsch är det motiverat endast om den förres gärning är mer förkastlig än den senares.¹⁵⁷

5.2.4 Invändningar mot proportionalitetsprincipen

Enligt von Hirsch förekommer det två vanliga invändningar mot proportionalitetsprincipen. Den ena är att principen bygger på en metafysisk föreställning att ont skall lönas med ont – vedergällning. Den andra invändningen är att den repression som enligt kritikerna anses följer med den proportionerliga bestraffningen. Vedergällningen hamnar enligt dessa på samma nivå som brottet – öga för öga, tand för tand.¹⁵⁸

Von Hirsch invänder mot tanken om vedergällning att straffet endast är ett institutionaliserat klander. Straffets stränghet skall spegla graden av klandervärdhet. Vad det gäller den andra invändningen menar von Hirsch att proportionalitetstanken inte innebär att straffet skall innebära samma lidande som brottet. Det som krävs är att straffet står i proportion till brottets svårhet.¹⁵⁹ Det onda i straffet behöver däremot inte vara jämförbart med det onda i brottet.¹⁶⁰

Von Hirsch menar att alternativet till proportionell straffbestämning är en brottspreventiv ideologi. Straffet skall bestämmas så att optimala preventiva effekter såsom förbättring, avskräckning eller oskadliggörande uppnås.¹⁶¹ Från preventionsperspektivet är straffet beroende av faktorer som inte har att göra med hur klandervärd gärningen är: behandlingsmöjligheter, hur andras handlande kommer att påverkas och förhållanden som har med återfall att göra.¹⁶²

Allmänpreventiva skäl till stöd för proportionalitetsprincipen är enligt von Hirsch inte godtagbara. Inget visar att straffpraxis med utgångspunkt i proportionalitetsprincipen skapar optimal avskräckande eller pedagogisk verkan. Istället är det klander som uttrycker nog.¹⁶³ *Proportionalitetsprincipen kan alltså inte motiveras på brottspreventiva grunder.*

¹⁵⁵ Jareborg och Zila, *ibid*, s 67 f.

¹⁵⁶ Jareborg och Zila, *ibid*, s 67 ff.

¹⁵⁷ Von Hirsch, *ibid*, s 19 f.

¹⁵⁸ Von Hirsch, *ibid*, s 13.

¹⁵⁹ Von Hirsch, *ibid*, s 13.

¹⁶⁰ Von Hirsch, *ibid*, s 26.

¹⁶¹ Von Hirsch, *ibid*, s 17.

¹⁶² Von Hirsch, *ibid*, s 20.

¹⁶³ Von Hirsch, *ibid*, s 50.

5.2.5 Motsättning mellan straff och vård

5.2.5.1 Teoretiska frågor

Enligt Kommentrar till Brottsbalken del III krävs det ett aktuellt och individuellt vårdbehov i det särskilda fallet vid prövningstillfället. För att en brottspåföljd skall dömas ut krävs detta emellertid inte. Istället är straffreglerna formulerade så att om en viss gärning har begåtts, skall en viss påföljd ådömas. Vid påföljdsvalet enligt 29-30 kap tas inte främst hänsyn till individen. Viktigare är faktorerna straffvärde, artbrott eller tidigare brottslighet. Det handlar om en händelse i det förflutna.¹⁶⁴

Dagens lagstiftning bygger enligt Kommentrar till Brottsbalken del III på att socialtjänsten har företräde framför straffrättskipningen när det gäller unga lagöverträdare. Det innebär att grundregeln att på ett brott skall följa ett straff kommer på undantag för de yngsta lagöverträdarna.¹⁶⁵

Enligt Kommentrar till Brottsbalken del III är motsättningen mellan vård och straffrättskipning inte absolut. Åtgärder som tillgodoser ett individuellt och aktuellt vårdbehov kan ha allmänpreventiv effekt. Som exempel nämns LVU. Även om sådant omhändertagande inte får ske av andra skäl än vårdbehov, har det i likhet med andra frihetsberövanden en allmänpreventiv effekt.¹⁶⁶

Å andra sidan har det aktuella och individuella vårdbehovet, enligt Kommentrar till Brottsbalken del III, betydelse vid brottspåföljder som tillhör straffrättskipningen. När exempelvis skyddstillsyn döms ut skall beaktas om skyddstillsynen kan bidra till att avhålla den tilltalade från fortsatt brottslighet.¹⁶⁷

Sitte Durling är frågande till uttalandet i prop 1997/98:96 s 148 om att rätten skall ta ställning brottets svårhet redan när den tar ställning till om den tilltalade över huvud taget skall överlämnas till vård. Hon menar att den grundläggande förutsättningen för överlämnande fortfarande är vårdbehovet. Brottets svårhet är då inte avgörande för när vård skall dömas ut.¹⁶⁸

5.2.5.2 Praktiska frågor

Enligt Borgeke försökte lagstiftaren redan vid reformen 1989 sitta på två stolar samtidigt och ”ännu håller på att utföra detta balansnummer samtidigt som verkligheten i domstolarna börjar se lite annorlunda ut”.¹⁶⁹

Det råder enligt Kommentrar till Brottsbalken del III en dualism mellan å ena sidan straffrättskipningens organ, å andra sidan socialtjänsten. Organen är självständiga i förhållande till varandra. Såväl åklagare och

¹⁶⁴ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:4 f.

¹⁶⁵ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:19.

¹⁶⁶ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:5.

¹⁶⁷ Kommentrar till Brottsbalken del III, s 31:5.

¹⁶⁸ Sitte Durling, Påföljder för unga lagöverträdare, JT 2000/01 nr 1 s 245 f.

¹⁶⁹ Borgeke, ibid, s 118.

domstol som socialtjänst bör dock vara medvetna om lagstiftningens intentioner att i så hög grad som möjligt hålla unga lagöverträdare utanför kriminalvården.¹⁷⁰

Socialtjänsten bedömer sina åtgärder ur vårdsynpunkt, men måste vara medveten om värdet av att inför åklagare och domstol kunna visa att de planerade åtgärderna är adekvata i förhållande till det brott som den unge begått. Även om socialtjänstens åtgärder inte är en reaktion direkt på brottet kan brottsligheten många gånger utgöra indikation på ett vårdbehov.¹⁷¹

Om socialtjänsten redovisar adekvata och väl genomarbetade vårdplaner för rättsväsendets myndigheter ökas sannolikheten att den unge överlämnas till vård inom socialtjänsten. Brister socialtjänsten i det avseendet kan det leda till att rättsväsendets myndigheter – trots att vårdbehov föreligger – känner sig tvungna att välja påföljd inom kriminalvårdens ram.¹⁷²

5.2.6 Kan individualprevention och personliga förutsättningar förenas med proportionalitetsprincipen?

Victor menar att den som ställs till ansvar för brott skall behandlas som ett ansvarsfullt subjekt. Han skall kunna klandras enligt givna normer. Å andra sidan skall han kunna räkna med att bli betraktad i sin helhet.¹⁷³

Martin Borgeke och Stefan Reimer menar att det svårt att på individnivå förutse framtida brottslighet, och ifrågasätter rimligheten i att behandlingstankens prognoskriterier fortfarande tillämpas.¹⁷⁴ Borgeke anser att det bör skapas ett påföljdssystem som, med beaktande av humanitetens krav, bygger på vad vi bl a vet om omöjligheten att göra prognoser samt på principen att det skall råda proportionalitet mellan brottet och straffet och inte mellan brottslingen och straffet.¹⁷⁵

Von Hirsch ställer frågan om inte brottspreventiva syften kan få ett visst spelrum tillsammans med proportionalitetsprincipen. I viss mån medger han att andra syften än proportionalitet skall tillgodoses. Till exempel kan man enligt von Hirsch vid ett val mellan två lika ingripande påföljder välja den som bäst tillgodoser ett behandlingsbehov. Mer än så vill han emellertid inte gå. Risker är enligt honom att dessa intressen får för stort utrymme, och att systemet då domineras av dem. Följden skulle då bli orättvisa straff.¹⁷⁶

Enligt Borgeke är det varken möjligt eller eftersträvansvärt att bortse från omständigheter med anknytning till den tilltalades person.

¹⁷⁰ Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:21.

¹⁷¹ Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:21.

¹⁷² Kommentar till Brottsbalken del III, s 31:21 f.

¹⁷³ Victor, *ibid*, s 143.

¹⁷⁴ Martin Borgeke och Stefan Reimer, Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem – en replik. SvJT s 147.

¹⁷⁵ Borgeke, *ibid*, s 122.

¹⁷⁶ Von Hirsch, *ibid*, s 32.

Sådana omständigheter måste inte sällan tillåtas spela en stor roll i straffbestämningen.¹⁷⁷

Att ändra måttet av obehag innebär enligt von Hirsch att måttet av klander också ändras. Skuldprincipen åsidosätts på detta sätt.¹⁷⁸ Sålunda kan två personer som begått lika brott utsättas för olika klander, eftersom deras påföljder blir olika.

Enligt Borgeke är ett påföljdsbestämningssystem som baserar sig på behandlingstanken oacceptabelt. Prognoserna är osäkra. Systemet strider mot likhets- och proportionalitetsprinciperna.¹⁷⁹

Nordlöf menar att de straffrättsliga kraven på legalitet, objektivitet, förutsebarhet och proportionalitet ställs på sin spets när det gäller unga lagöverträdare. Socialrättsliga åtgärder får företräde framför straffrättsliga. Det uppstår konkurrens mellan straff- och socialrättslig lagstiftning.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Borgeke, *ibid*, s 116.

¹⁷⁸ Von Hirsch, *ibid*, s 53.

¹⁷⁹ Borgeke, *ibid*, s 113.

¹⁸⁰ Nordlöf, *ibid*, s 43.

6 Intervjuer

6.1 Intervjufrågor

Samma frågor har ställts till såväl socialsekreterare som domare.

1. Vad är viktigast för unga lagöverträdare: vård eller straff?
2. Hur mycket skall vårdbehovet prägla vårdplanen?
3. Hur mycket skall brottet prägla vårdplanen?
4. Hur avgör Du brottets svårhet?
5. Var framgår det?
6. Vilket ansvar har socialtjänsten för att vårdplanen är tillräckligt ingripande?
7. Vad händer om vårdplanen inte är tillräckligt ingripande?
8. Hur kan det bedömas vad som är tillräckligt ingripande innan rätten har tagit ställning i ansvarsfrågan?
9. Vilken betydelse har
 - a) det att en viss brottstyp har blivit mer utbredd eller elakartad?
 - b) det att den unge lagöverträdaren har en positiv prognos?
 - c) den unges lagöverträdarens attityd?
 - d) socialtjänstens resurser, bl a ekonomiskt och personellt?
10. Vad är en lämplig påföljd för unga lagöverträdare som inte har något vårdbehov?
11. Kan två unga lagöverträdare som begått samma brott få olika påföljd p g a olika vårdbehov?
12. Kan två unga lagöverträdare som begått olika brott få samma påföljd p g a samma vårdbehov?
13. En brottspåföljd förmedlar såväl klander som obehag. Är det godtagbart att unga lagöverträdare tilldöms olika obehag och olika klander för lika brott?
14. Övriga kommentarer av den/de intervjuade.

6.2 Socialsekreterarens perspektiv

6.2.1 Östra Göinge kommun

Intervju med socialsekreterarna Pia Pikwer och Lena Lindén onsdagen den 12 mars 2003 i Broby.

Pia Pikwer och Lena Lindén önskade före intervjun att båda få delta i den.

1. Pikwer: Det är olika. Jag hade ett fall nyligen, där tänkte jag helt straffrättsligt. Han hade fått vård länge, många insatser, som inte ledde någonstans.

2. Pikwer: Till största delen är det brottet som styr, men det är olika. – Lindén: Ja, det är olika. Ibland är det bara vård. – Braw: Blir det framför allt mer straff av det om vården inte har fungerat tidigare? – Lindén: Ja.

3. Pikwer: Vi ser på underlaget vi får, från åklagare och polis. Det är mycket detaljerat, vi har samma underlag som åklagaren.

4. Pikwer: Man får försöka göra en egen bedömning.

5. Braw: Det finns regler i BrB:s 29 kapitel som handlar om hur brottets svårhet skall bedömas. Är det något ni går efter? – Pikwer: Nej, det känner jag inte till. – Lindén: Nej. Det är ju väldigt lite tid också. – Pikwer: Ja. – Braw: Ni skall ju ha sex veckor egentligen? – Pikwer: Nej, det fungerar aldrig. Vi har bara en och en halv till två veckor oftast.

6. Pikwer: Vi har ett stort ansvar. Jag tycker ju att domstolen skall döma efter den vårdplan vi har gjort. Jag har aldrig varit med om att de inte har gjort det, i och för sig. – Lindén: Jag har varit med om det en gång, han fick böter istället.

7. Lindén: Ja, det blir väl böter, då. Men det är ju så sällan.

8. Pikwer: Det är väl inga problem, men det skulle kunna vara. – Lindén: Det är en intressant fråga.

9 a) Pikwer: Om man känner sig själv hade man tänkt så. – Lindén: Ja. Det är ju upp till ens egna värderingar.

b) Pikwer: Mycket! – Lindén: Ja, är han på väg upp får man dämpa vårdplanen, och är han på väg ned får man lägga till lite.

c) Pikwer: – Oh ja, det går man mycket på. Det gäller att inte bli lurad. Vi åker hem och träffar den unge och hans familj. – Braw: Åker ni alltid hem? – Pikwer: Ja, vi gör alltid hembesök, vi säger att vi kommer, vi frågar inte ...

d) Pikwer: Det är jag inte säker på. Vi köper in tjänster, öppenvårdskontakter, terapeuter. – Lindén: I en större kommun har man kanske någon som samordnar sånt här. Man kan ha specialsydda program. Det saknas här. – Braw: Kan det bli olika påföljder beroende på var man bor? – Lindén: Ja, det är inte lyckat med olika påföljder beroende på var man bor.

10. Pikwer: Det är sällan det inte finns något vårdbehov. I alla fall kan det ju bli en samtalskontakt. Det är svårt att låta bli att göra någonting.

11. Pikwer (efter en stunds tystnad): Det kan skilja sig, det kan det. – Lindén: Man får ta hänsyn till hur det ser ut.

12. Pikwer (efter en stunds tystnad): Det blir mer åt det hållet att det blir lika än olika. Man ser mycket på situationen.

13. Lindén (efter en stunds tystnad): Vården är ju för att hjälpa, även om det ju är klander, i så fall får det vara så. – Pikwer: Ja, det får det.

14. Pikwer: Lagändringen skedde för några år sedan. Vi socialsekreterare fick börja tänka straffrättsligt. Vi fick läsa in oss, i propositionen o s v. Vi får utgå från vad som finns. – Lindén: Det är ett nytt tänkande. – Pikwer: Vi har fått mycket information från tingsrätten och frivården, mycket hjälp. Vi upplever inte några större problem. – Lindén: Nej, det enda är ungdomstjänsttimmar. – Pikwer: Ja, och att man inte bara kan döma till ungdomstjänst.

6.2.2 Rosengård stadsdelsnämnd

Intervju med socialsekreterarna och teamcheferna Toba Kamal-Helgesen och Eva-Carin Jönsson måndagen den 17 mars 2003 i Malmö.

1. Jönsson: Det beror på. Det händer att vi inte anser att vi kan ge vård, om det har försökts många gånger med vård utan att fungera. Det kan också vara så om det är ett allvarligt brott, även om det är det första. Det kan behövas en kraftig markering från rättsväsendet. Brottet uttrycker ju ett vårdbehov.

2. Kamal-Helgesen: Vårdbehovet skall prägla vårdplanen. – Jönsson: Det är ju vårt ansvar. – Kamal-Helgesen: Rättsväsendet har ju andra sanktioner. Det händer att vi föreslår ungdomstjänst.

3. Kamal-Helgesen: Brottet har betydelse för den unges vårdbehov. Brottet visar att allt inte är som det skall. Och vissa brott säger mer om den unge än andra, t ex integritetskränkande brott.

4. Kamal-Helgesen: Vi har inte några riktlinjer. Men brott som är mot andra människor är allvarligare än brott mot egendom, t ex rån, misshandel. –

Jönsson: Det finns ofta en större problematik vad det gäller personlighetsstörning. En helhet där brottet ingår. – Kamal-Helgesen: Ja, familjeförhållanden också. – Jönsson: Men vi har ingen lista eller så, inga riktlinjer om olika brott.

5. Se svar på fråga 4.

6. Kamal-Helgesen: Socialtjänsten skall bedöma den unges vårdbehov. Vi skall inte ta mer hänsyn till proportionaliteten än vad som behövs för den unges vårdbehov. Låt mig också då säga att det ofta sammanfaller. Men jag anser att det är rättsväsendets ansvar och de är ju mer kompetenta. Det blir mer och mer att vi har en dialog med åklagarna. – Jönsson: Det är så mycket annat som spelar in. – Kamal-Helgesen: Ett exempel är ju om fyra personer begår ett brott, och två LVU:as och två får behandling hemma. Då är personliga förhållanden avgörande. – Braw: Kan man säga att återfall har större betydelse än själva brottet? – Kamal-Helgesen: Återfall har betydelse. – Jönsson: Det är kombinationen av många faktorer som är avgörande, barnets situation och beteende, inte bara brottet.

7. Kamal-Helgesen: Det har hänt mig två gånger. I båda fallen tog frivården över.

8. Kamal-Helgesen: Det är inga problem. Jag hamnar sällan i den diskussionen. Brottet är ett kapitel i sig, men vi tar hänsyn till helheten.

9. a) Kamal-Helgesen: Vi har diskussioner om det med polis, åklagare och skolor. – Jönsson: Det kan inte vara vår sak. Under en period var det otroligt mycket personrån mot jämnåriga. Och det är fortfarande en hel del som tar mobiltelefoner. – Kamal-Helgesen: Det är polisens sak. – Jönsson: Vi har gemensamma diskussioner, men för den enskilde har det ingen betydelse.

b) Kamal-Helgesen: Det påverkar mycket. Om det är en dålig prognos behövs en mycket intensiv vård.

c) Jönsson: Det är klart att det gör. – Kamal-Helgesen: Ja, det gör det. – Jönsson: Det skall spela roll. – Kamal-Helgesen: Det har betydelse. – Jönsson: Om den unge inte är beredd att förändra sig och är kaxig, så att man inte når fram, det har betydelse.

d) Jönsson: Kan tro det. Kan tänka mig att fler tvångsplaceras här än på andra ställen. Här ute kommer ungdomar som begår brott från familjer som har det svårt. – Kamal-Helgesen: Man önskar att vi hade mer. – Jönsson: Vi köper in tjänster, men vi har nog fler alternativ, men det är ändå för lite. – Kamal-Helgesen: Samtal blir det mindre och mindre. – Jönsson: De vi arbetar med är sällan svenskar. Samtal är inte allt, man måste lära också. – Kamal-Helgesen: Projekt Vägvalet är till för ungdomar som dömts till vård inom socialtjänsten. Det är ett påverkansprogram. Det handlar om att

förändra sitt beteende, gruppen skall hjälpa varandra, och att kontrollera ilska.

10. Kamal-Helgesen: Det beror på vad han gjort. – Jönsson: Ja. – Kamal-Helgesen: Samtal kan vara bra. Det händer att det inte har funnits vårdbehov. Domstolen dömde då till böter, de kan ju inte döma till ungdomstjänst om det inte har dömts till vård inom socialtjänsten.

11. Se svar på fråga 6 in fine.

12. Kamal-Helgesen: Det blir samma vård. – Jönsson: Ja. – Kamal-Helgesen: Resurserna har ju också betydelse.

13. Kamal-Helgesen: Det har ju inte med rättvisa att göra. Det är ingen påföljd. – Jönsson: Vid det tillfället hade de gjort samma sak, men sett till helheten skiljer de sig. – Kamal-Helgesen: Det brott som kommer upp till tingsrätten är inte allt. Men en del ungdomar tycker att det är orättvist.

6.2.3 Limhamn-Bunkeflo SDN

Intervju med socialsekreterare Martin Svensson onsdagen den 26 mars 2003 i Malmö.

1. Vårdplanen handlar ju om vård, så vård är viktigast. Men då det gjorts något som är fel är det också någon form av påföljd.

2. Svår fråga. Vi håller just nu på att utveckla ett kriminalitetsprogram, som inte är vård i socialtjänstens bemärkelse. Ibland verkar det som att åklagare och advokater tror att det räcker att socialsekreteraren bara pratar en timme med den unge och trollar med hjärnan och så blir allt bra. Men frågan är vad som menas med vård. Det här programmet består av 15 samtal och information. Men när man skall skriva ett yttrande till tingsrätten har man inte så mycket underlag. Man ställer raka frågor om missbruk och så, och det förstår ju vem som helst att den unge kan ljuga då. I de 15 samtalen ingår också en utredningsdel. – Braw: Räknar ni med en fortsättning, alltså? – Svensson: Vissa klienter inser allvaret i det här, många skärper sig. Många yttranden här ute har gällt killar med bristande impuls kontroll. Samtalen handlar om att behärska sig. Man hinner lösa en del på de 15 samtalen. Klienten blir mer mogen och sansad.

3. Det är alltid en avvägning. Det handlar om rättsväsendets förtroende för oss, att vi inte lämnar fullt orealistiska vårdplaner. Det handlar om att avgöra en rimlig påföljd. Många gånger är det klienter som har vårdbehov och då gäller det att stärka vårdplanen, så att tingsrätten inte dömer till dagsböter. – Braw: Varför inte dagsböter? – Svensson: Ta misshandel som exempel. Tingsrätten dömer till 60 dagsböter, som den unge inte kan betala och som föräldrarna inte heller betalar. Då kopplas kronofogden in. Den

unge får senare svårt att få bostad och lån eftersom det då finns en anmärkning. Det innebär stora handikapp för lång tid framöver. Det drabbar olika beroende på social situation.

4. Lite stöd i lagtext och tillämpningsbestämmelser. – Braw: Vilka? – Svensson: Det finns i ”Samhället och de unga lagöverträdarna” och det finns en rättsdatabas som man kan titta i när det gäller straffvärdet. Jag tittar en del på andra domar också, jag läser alltid domstolens domar på mina klienter. Men det är komplicerat med ungdomar under 18 år med straffvärde. Sen har jag ju viss känsla också, jag har ju jobbat inom Frivården också. Vi får hjälp av åklagarna också. Om åklagarna bedömer att brottet är grovt begär han yttrande om lämplig ungdomstjänst, då vet man att det ligger i de övre intervallerna.

5. Se svar på fråga 4.

6. Ja, förutsatt att man har klienten med sig. Och att vårdbehov faktiskt föreligger. Men det handlar återigen om rättsväsendets förtroende för oss.

7. Det har hänt vid ett par tillfällen att vårdplanen har godkänts, men att den har stärkts upp med dagsböter. Vid några tillfällen har åklagaren yrkat att vårdplanen skall helt bortses från och yrkat slutet ungdomsvård istället. Vi hade ett ärende där klienten tvärvägrade vård, men vände när åklagaren yrkade slutet ungdomsvård.

8. Jag har inte stött på det, att de har blivit friade på någon punkt. Men det är en avvägning mellan straffvärde och vårdbehov. Vi kan ju inte föreslå en alltför ingripande vård om det inte finns något vårdbehov, oavsett straffvärde.

9. a) Beror lite på. Jag tror inte att modesvängningar påverkar vårdplanen eller så. Det handlar snarare om grundorsaken till brottet, narkotika eller återfall i kriminalitet.

b) Det gör det. Det beror på från fall till fall. Det är lite så att har man någon som är inne i en nedåtgående spiral, då sätter man in mer insatser för att bryta det beteendet. Om det är någon som har varit kriminell tidigare, men nu är skötsam, och har ett enstaka återfall handlar det inte så mycket om att bryta mönster, utan mer att stärka det som är positivt.

c) Det påverkar väldigt mycket. Många gånger gör man bedömningen efter hur personen ser på brottet, skyldig eller oskyldig, skuld o s v. Om någon betar sig totalt empatilöst, eller blånekar trots att det är helt utom rimligt tvivel, då är det ett starkt vårdbehov. Nästan fostrande, om jag får säga så.

d) O ja. Fruktansvärt mycket. Ju mer resurser man har, desto mer möjlighet att skraddarsy för den enskilde. Det skiljer sig mycket inom Malmö. Rosengård har olika projekt, med olika instanser. Vi har inte fast

gruppverksamhet för unga lagöverträdare. De stadsdelar som har mer resurser kanske föreslår mer. En del klienter ser det inte som vård, utan som straff på ett brott. Bara en sådan sak som att inte kunna erbjuda ungdomstjänst. Faller den biten bort genom att en stadsdelsnämnd inte kan erbjuda det, då blir det en helt annan situation.

10. Bra fråga. När det gäller enstaka brott, då vete fan vad man skall döma dem till. Ungdomstjänst kan ju inte stå separat, men det hade varit en bra påföljd.

11. Ja, det har hänt.

12. Ja, det kan mycket väl ske.

13. Det är en av de svåraste bitarna att förklara. Det viktiga är att vara så tydlig som möjligt.

14. Jag har tagit fram en del statistik. Sedan 1 januari 1999 har vi skrivit totalt 47 yttranden på 38 personer. Två personer har fått fyra yttranden var.

6.2.4 Landskrona kommun

Intervju med socionom Anette Elmqvist fredagen den 28 mars 2003 i Landskrona.

1. Jag är ju färgad av vad jag jobbar med. En vårdinsats som utgår från den unges behov, jag tror på det. Om åklagaren begär ett yttrande från oss är det vår uppgift att utreda den unges sociala levnadsomständigheter och om det finns en pågående eller planerad insats för den unge. Då måste vi göra en bedömning. Det mesta måste ske på frivillig väg. Den unge kanske behöver vård, om det inte är så illa att det behövs tvång, då får vi säga nej för att den unge säger nej.

2. Det är viktigt att vårdbehovet präglar vårdplanen. Varför behöver den unge den här vården? Vården kan inte vara på ett visst för att den skall vara en påföljd. Men jag har aldrig varit med om att en vårdplan som vi upprättat inte har dömts ut.

3. Får tänka efter lite. Visst måste det finnas koppling till brottet. Men det som gör att den unge begår brott är ju omständigheter runt om. Programmet för unga lagöverträdare har vi alltid med och sedan kan vi alltid plussa på. Programmet går den unge bara om han inte har dömts tidigare.

4. Mest subjektivt. Jag har inte klart för mig straffskalan på alla brott. Så är det nog hos alla här, tror jag. Men rån är ju allvarligare än snatteri och så. Det är viktigt att det blir en konsekvens av att man gör något som ung, att det på något sätt blir en konsekvens, att något händer.

5. Se svar på fråga 4.

6. Tycker nog inte att vi har det yttersta ansvaret, i alla fall. Det händer att domare säger att eftersom socialtjänsten inte kan ge vård kan endast böter dömas ut och det är för lite. Då kan jag tycka att det är något fel med lagstiftningen. Vi jobbar ju ändå så mycket med frivillighet och då är det svårt när vi skall vara en bestraffande myndighet.

7. Jag kan inte minnas att TR: n har ringt och sagt att vårdplanen inte är tillräckligt ingripande. Oftast är det ju då en rätt allvarlig situation, och då kanske det planeras en tvångsinsats. Men jag tycker nästan att alla får böter utöver vårdplanen.

8. Pratade om det precis innan du kom hit. Vi ska ju ändå yttra oss innan dess. Det kan bli ett problem. Men den unge har ändå befunnit sig på platsen, med kriminella vänner, så det blir nog ändå den vanliga påföljden.

9. a) Nej, den ska vara individuellt utformad. Det är möjligt att man blir påverkad omedvetet. Man får försöka se till individen, vad den behöver.

b) Det tycker jag påverkar. Det blir ju en mycket omfattande vårdplan om det är en dålig prognos.

c) Det påverkar mig mycket. Jag brukar skriva i yttrandet om de uttrycker ånger eller är kallsinniga. Men det är möjligt att det blir samma vårdplan ändå. Jag vill i alla fall att domstolen skall veta det. Men det är väldigt vanligt med vård plus böter.

d) Ja, det tror jag absolut. Jag har jobbat i andra kommuner, och vi har relativt gott om resurser här. Men jag kommer ihåg att när lagstiftningen var ny kunde inte Lunds kommun ge någon ungdomstjänst, och då blev det en gång slutet ungdomsvård.

10. När det ändå är ett allvarligt brott föreslår jag programmet, så att det händer något. Men det händer också ibland att jag inte kan motivera en vårdplan, och det blir väl böter eller skyddstillsyn då.

11. Ja, det har hänt, absolut. Det hände ganska nyligen. Den ene fick skyddstillsyn, hade begått många brott tidigare, och den andre fick böter.

12. Våra vårdplaner kan nog bli samma trots olika brott. Hade fyra rånare för ett och ett halvt år sedan, och vi skrev fyra olika vårdplaner för alla.

13. I många fall kan jag förstå att de klagar för att det är orättvist. Det brukar inte handla så mycket om vårdplanerna som att de har fått böter eller skadestånd. Just vad gäller de här rånarna var det mycket protester. Det blev knepigt där. Det blev LVU för en, LSU för två och en fick frivillig vård och

då kunde han ju få vård på hemmaplan och stanna hemma, det var väl den största skillnaden. Oftast kan jag förstå, men det kan vara svårt att förklara för ungdomarna.

14. Jag är inte så säker på att det är så bra att socialtjänsten har hand om att utföra påföljder. – Ungdomstjänst hade absolut varit bra att ha som en egen påföljd.

6.3 Domarens perspektiv

6.3.1 Kristianstad TR

Intervju med rådmän Bo Olsson torsdagen den 13 mars 2003 i Kristianstad.

1. Som domare har man ju stor erfarenhet av straffmätning och påföljdsfrågor. Det är ju en vågskål, man väger ansvar i den ena vågskålen och påföljd i den andra. Det får ju inte bli en orimlig påföljd.

2. Jag tycker inte att det är etiketten som är viktigast. Men det skall bli ett kännbart och effektivt ingripande som styr bort den unge brottslingen från den kriminella banan. Jag anser att det är bäst om socialtjänsten gör det. I fängelse träffar de andra brottslingar, det är som en lärlingsskola.

3. Vårdbehovet skall styra vårdplanen ganska hårt, men brottet är ett tecken på dåliga förhållanden.

4. Ja, om det är en 16-åring som rycker handväskor får det bli en rätt ingripande vårdplan.

5. Framför allt ser man på rubriceringen. Sedan finns det särskilda regler enligt 29 och 30 kapitlet BrB.

6. Har socialtjänsten inte gjort en tillräcklig vårdplan, blir det ingen vård.

7. Är vårdplanen inte tillräckligt ingripande blir det ingen vård. Om det inte finns någon vårdplan ringer vi och ber om komplettering. Ibland gör socialtjänsten det, men ibland gör de inte det. Gör de inte kan vi inte döma till vård inom socialtjänsten. Då får det bli böter eller villkorlig dom eller skyddstillsyn – och då kanske frivården konstaterar att det föreligger ett vårdbehov, medan socialtjänsten ju inte gjorde det!

8. Ofta kontaktar försvararen socialtjänsten och säger till att vårdplanen är för tunn. Han kan se att det ligger och väger, och är han då erfaren ser han till att det blir åtgärdat.

9. a) Det kan vara en omständighet som talar för straffskärpning. HD har ju sett på statistik från BRÅ. – Braw: HD säger att det är en fråga som främst

ankommer på lagstiftaren. – Olsson: Ja, HD säger att det främst ankommer på lagstiftaren, men något utrymme för domstolen finns det också. Det är en gråzon mellan lagstiftaren och domstolarna. – Braw: Varifrån från man de intrycken, hur vet man att ett brott har blivit vanligare? – Olsson: Ja, det får man ju från tidningarna, de uppmärksammar ju vissa trendbrott.

b) Det har betydelse. Det har betydelse särskilt för vuxna, om de skall få villkorlig dom eller skyddstillsyn. För unga har det också betydelse, t ex om det skall vara en mer ingripande samtalskontakt, med psykolog. – Braw: Är en sådan prognos tillförlitlig? – Olsson: Den är relativt tillförlitlig. Det är sällan det finns ett mindre vårdbehov än man trodde, snarare att man har haft fel om att det inte finns någon risk för mer brott. – Braw: Finns det inte en risk att man blir cynisk? – Olsson: Det bästa medlet mot att vara cynisk är att vara medveten om att vi bara träffar dem som misslyckas.

c) Den har viss betydelse. Om det är belagt att den tilltalade sedan 10-årsåldern har misskött sig och socialtjänsten har haft omfattande insatser, och han nu är kriminell kan man ifrågasätta hans uppgifter om han säger att han skall bättra sig.

d) Det har rätt stor betydelse. Det skall inte ha betydelse, men det finns nog skillnader i kommuner, hur stor organisation de har och hur mycket som satsas per invånare. Men i princip skall det inte spela roll. I och för sig blir det mer tydligt i fråga om vuxna. Unga som har begått allvarliga brott prioriteras, så det är inga problem där. Vad gäller mindre allvarliga brott finns det nog olika policy i kommunerna. I större kommuner har de grupper och lokaler, i mindre man kanske köper in tjänster i större utsträckning.

10. Böter som något så när berör månadspengen. Det skall vara kännbart. Ett alternativ skulle vara kortare ungdomstjänst, t ex att plocka tomma ölburkar en fredagskväll eller städa utanför nöjesställen på lördags- och söndagsmorgnar. Samhällstjänst ligger nästan alltid på bekväm kontorstid; det kanske skulle bli mer kännbart om det skedde vid andra tidpunkter. Något som känns, men inte är så allvarligt. Och det skall vara snabbt också.

11. Vården blir mer ingripande för den som har ett större vårdbehov, trots allt. Det styr ju mer än brottet. Den som har större vårdbehov får mer vård. Den som har mindre vårdbehov får mindre vård, men ett högre bötesstraff. Om man tänker sig att en okänd misshandlare tillsammans med en normalt skötsam person misshandlar en annan person och då får olika påföljd kan det upplevas som orättvist. Den enda lösningen på det är att tillämpa bara straff, bara böter och fängelse.

12. Brottet i sig har betydelse för vårdplanen. Ett allvarligare brott bör tynga ned vårdplanen.

13. Det kan upplevas lika, men det är en konsekvens man får ta.

14. Socialsekreterarna är inte jurister, men de skall hantera ett juridiskt material. De känner ju inte heller till mellantvång enligt 22 § LVU. Det är okänt hos socialtjänsterna, men vissa egentligen frivilliga åtgärder kan genomföras med tvång. Det tillämpas sällan.

6.3.2 Lunds TR

Intervju med rådman Mikael Pettersson måndagen den 17 mars 2003 i Lund.

1. Svår fråga. Vårdaspekten är ändå den förhärskande. Men vården skall ändå vara tillräckligt ingripande i förhållande till brottet.
2. Helt avgörande, men det kan ju tillgodoses på olika sätt. Men det skall ju prägla hela vårdplanen.
3. Brottet ger begränsningar för vården. Vårdpåföljden får inte vara utmanande. Man börjar med att se om påföljden är lämplig, och sedan om den är tillräckligt ingripande. Att lämna den unge till behandlingshem är ovanligt, det har minskat. Det kostar för mycket för kommunerna, och det är otillfredsställande för oss domare.
4. Det bedömer jag främst utifrån straffskala, men också praxis och egna erfarenheter. 29 kapitlet tittar man också ofta i.
5. Se svar på fråga 4.
6. Det är ett problem för dem, eftersom de inte är tillräckligt insatta. Jag kan förstå att de kan hugga fel. Deras primära uppgift är att se till den unges vårdbehov, men vårdplanen får ändå inte vara uppenbart fel.
7. Det är olika. Ibland finns det ingen vårdplan, fast socialtjänsten tror att det är en vårdplan. Ibland är den inte tillräckligt ingripande. Då kan man ta in en personutredning från kriminalvården eller begära komplettering av kommunen. – Braw: Påföljden kan alltså bli skyddstillsyn. – Pettersson: Ja. Det beror på hur svårt brottet är. Om det inte är så allvarligt döms böter ut. Är det allvarligare blir det skyddstillsyn eller villkorlig dom. Problemet med vårdplanerna är inte proportionalitetsprincipen, utan att de är för otydligt angivna.
8. Svårt att säga. Men de får ju ändå utgå från åklagarens underlag. De får utgå från det som åklagaren påstår. Men visst, den vårdplan som föreslås kan då bli alltför ingripande, men det är ju ovanligt, förstås. Det är en mer teoretisk fråga. Socialen får utgå helt från vad åklagaren påstår. – Braw: Ombudet kan väl påverka socialtjänsten? – Pettersson: Nja, socialtjänsten skall inte ta ställning i ansvarsfrågan.

9. a) Nej, det är lagstiftat hur ett brotts allvarlighet skall bedömas. Man ska vara rätt försiktig. Det där har överinstanserna att handskas med.

b) Viss betydelse, det finns ju bestämmelser i BrB om det. Vårdplanen är ju till för att bryta en brottslig bana.

c) Det påverkar på så sätt att om han är ointresserad så kan man tveka om vården kommer att genomföras. Men de har ju ombud, som håller dem ganska hårt.

d) Min erfarenhet är att de knappa resurserna påverkar vårdplanerna. Huvudalternativet är ju ändå vård, men man lägger till lite böter för att straffvärdet skall få sitt om vårdplanen inte är tillräckligt ingripande.

10. Böter, något som kostar.

11. Det är möjligt, men det är inte rättvist så. En del blir överstraffade på det sättet, men det är inte så mycket man kan göra något åt.

12. Ja. Överlämnande till vård är ett så vitt begrepp, det ryms så mycket inom det. Det rättvisa straffet kommer i andra hand.

13. Det får man godta. Det är ju inte bara på brottet, utan det är ju annat också. Men man lägger ju på böter också. Problemet fanns ju förr med vuxna, när vårdbehovet var det viktiga. Det är problem som uppstår när behandlingstanken är viktig, att det upplevs som orättvist.

6.3.3 Malmö TR

Intervju med rådman Johan Hansson fredagen den 21 mars 2003 i Malmö. Hansson är även chef för ungdomsavdelningen på Malmö TR.

Olssons kommentarer bör läsas före svaren.

– Man kan ju fråga sig varför kommunerna skall vara i påföljdssystemet? Den politiska tanken är att socialen har bäst möjligheter. Men det finns 293 kommuner och minst 350 olika socialförvaltningar, och det är klart att de är mer eller mindre kunniga. Här i Malmö skiljer det sig mellan stadsdelsnämnderna. Ofta händer det att de skriver att det inte finns något vårdbehov, men att de kan fixa ungdomstjänst. Vissa gör bra vårdplaner, men vissa gör vårdplaner som inte förtjänar namnet. Det här med att det inte finns något vårdbehov, men att de kan fixa ungdomstjänst, det är ren okunskap.

1. Svår fråga. Nu har straffvärdeprincipen införts men samtidigt luckrats upp. Här i Malmö har ungdomsbrottsligheten utvecklats. Åtgärder enligt SoL räcker inte alltid. Det kan behövas mer skyddstillsyn istället. Det man kan vara kritisk mot är slutna ungdomsvård. Grundregeln är fortfarande att det skall vara synnerliga skäl för att döma till fängelse, och alltså då också slutna ungdomsvård. Men slutna ungdomsvård har blivit vanligare för unga

lagöverträdare än fängelse tidigare var. Domstolarna dömer i större utsträckning till slutet ungdomsvård.

2. Har nu lagstiftaren sagt att de under 18 år hör hemma inom socialtjänsten bör socialtjänstens principer gälla. Men man skall åtminstone ställa kravet på en vårdplan att den skall falla inom de lagar som de sociala myndigheterna ges. I ett fall gick vårdplanen ut på att den unge skulle fortsätta gå i skolan, och det är ingen vårdplan.

3. Inte alls. Vårdplanen skall präglas av vad socialtjänsten kan erbjuda. Vårdplanen skall följa socialtjänstens föreskrifter, men att bara gå i skola är inte tillräckligt.

4. Av straffskalan och de vanliga straffvärdesbestämmelserna i 29 och 30 kapitlet.

5. Se svar på fråga 4.

6. Nej. De skall jobba efter sina förutsättningar, efter vad som finns i SoL. Om vi bedömer att det behövs ungdomstjänst kan vi slå en signal och fråga om de kan fixa det.

7. Jag vet inte om det har hänt någon gång att vård inte har dömts ut på att vårdplanen inte har varit tillräckligt ingripande. Man ber om komplettering, det sker allt som oftast. Och då kan man fråga sig: är detta verkligen en vårdplan? Ibland får vi en ny, ibland inte. – Braw: Vad händer om ni inte får någon ny? – Hansson: Då blir det böter eller skyddstillsyn eller villkorlig dom. Men att bara fortsätta skolgång är ingen vårdplan. Vårdplanen måste ha sin grund i SoL.

8. Det kan man naturligtvis inte. Vårdplanen upprättas individuellt efter vars och ens vårdbehov. Socialen har sagt att han har det vårdbehovet. – Braw: Om det är fyra personer som har slagit ned en vakt, och alla fyra är lika skyldiga enligt åtalet, men det sedan visar sig att A och B hade större skuld än C och D? – Hansson: De två värsta kan få vård och de två andra kan få böter. Eller också ger man fan i det och börjar moderera. Man kan ge alla vård, men A och B får även böter. – Braw: Är det en bra idé att ombudet ringer till socialtjänsten och ger sin syn? – Hansson: Inte i ansvarsfrågan, men det är väl lämpligt vad gäller själva vårdplanen.

9. a) Det har HD sagt att om en viss brottstyp sprider sig kan påföljden skärpas av allmänpreventiva skäl. Det är inte omöjligt att det kan påverka påföljden i skärpande riktning. Här har det ju varit mycket rån av mobiltelefoner. Klotter däremot är det inte så mycket. – Braw: Varifrån får du de uppgifter som du grundar den bedömningen på? – Hansson: Det bygger framför allt på ens egna erfarenheter, däremot inte på tidningarna, för de tror jag inte på ett dugg. Men något som är otroligt vanligt är halvran på mobiltelefoner. – Braw: Halvrån? – Hansson: Ja, vad skall man kalla det, när en kille går fram till en annan och frågar om han får se på

mobiltelefonen och säger: ”Det var en fin mobiltelefon. Är den din?” Det är ett slags förtäckt hot, men det är tveksamt om det uppfyller rekvisiten för rån.

b) Pekar prognosen på att det är en snäll och skötsam kille har han inget vårdbehov. Antingen får det bli villkorlig dom eller böter. Ser prognosen dålig ut blir det till slut synnerliga skäl på grund av ständiga återfall. Det finns också en del fall då det inte är någon vits med vård, och då blir det skyddstillsyn eller fängelse. Kriminalvården har större möjligheter att sätta makt bakom orden.

c) Att han skiter i allt, menar du? Man får ändå göra ett försök. Att han skiter i allt kan ju bero på att han är nervös. Folks uppträdande i domstolar är ofta irrationellt.

d) Det har jag ingen aning om. Men jag kan dra en parallell till kontraktsvård, där man ibland har en känsla av att det inte står i första hand. Men att bristande resurser har påverkat har aldrig framförts till mig, att det skulle vara ett problem vad gäller ungdomar. – Braw: Kan det inte hända att en person egentligen behöver vård enligt LVU, men att vård enligt SoL ändå föreslås? – Hansson: Alltså, det är ju omöjligt för oss att initiera LVU, vi kan inte döma till vård med stöd av LVU. – Braw: Så socialtjänsten måste då efter att ha varit i tingsrätten gå till länsrätten? Blir det två processer? – Hansson: Ja, det blir det. Jag har aldrig fastställt en LVU-plan. Det förekommer inte särskilt ofta att det föreslås i yttrandet, då är de oftast redan LVU:ade.

10. Se svar på fråga 9 b).

11. Tror att man kan lägga på böter eller ungdomstjänst på den värste. Ett kriterium är ju tidigare brottslighet om jag minns rätt. Och det finns inget som hindrar att domstolen dömer ut ungdomstjänst oavsett vad socialtjänsten tycker.

12. Om vårdplanerna är lika blir skillnaden att den värre får böter eller ungdomstjänst också. Men jag skall också säga att det kan vara större skillnad mellan påföljderna om killarna bedöms vid samma tillfälle, än om de bedöms vid olika tillfällen.

13. Jag tror att de flesta tycker att det är godtagbart. Rättvisebekymret har vi ju ständigt. – Braw: Rättvisebekymret? – Hansson: Ja, att den ene är 19 år och får skyddstillsyn och den andre är 17 år och får böter. Men det får i alla fall inte framstå som stötande.

14. Se kommentarer före fråga 1).

7 Socialtjänstens riktlinjer

7.1 Limhamn-Bunkeflo SDN

De riktlinjer som tillämpas anger att följande punkter skall behandlas i vårdplanen: vårdbehov, vårdform, syftet med vården, vårdtid och omfattning, uppföljning.

Enligt Martin Svensson avser punkten vårdbehov frågan om det finns t ex missbruksproblem eller bristande impuls kontroll.

Vad gäller vårdformen kan den ha mycket skiftande karaktär. Enligt Martin Svensson är det i synnerhet när öppenvård är aktuellt viktigt att beskriva dess inriktning.

Syftet med vården skall anges, dels för att klienten skall förstå och kunna samtycka till den, dels för att vården för rättsapparaten skall framstå som trovärdig.

Martin Svensson uppger att det är viktigt att vårdtid och omfattning framgår, dels för klientens skull, dels för att rätten skall kunna ställa vården i proportion till brottets straffvärde.

7.2 Landskrona kommun

I punktform skall yttrandet innehålla följande punkter. Aktuell fråga, utredning, bakgrund, skola och fritid, alkohol och narkotika, tidigare insatser från socialtjänsten, den aktuella händelsen, referenssamtal, vårdplan samt bedömning.

Yttrandet skall innehålla en kortfattad redogörelse för den unges personliga utveckling och levnadsomständigheter. Alkohol- och drogvänor, familje- och skolsituation samt fritid. Även den unges och hans föräldrars inställning till brottet skall framgå.

Socialtjänstens tidigare insatser skall redovisas. I vårdplanen skall anges vilka åtgärder som kommer att vidtas om den unge överlämnas till vård inom socialtjänsten. Om åklagaren begär yttrande om ungdomstjänst skall även det göras.

8 Domar med vårdplaner

8.1 Vårdplaner upprättade av Östra Göinge kommun

8.1.1 Våld mot tjänsteman och våldsamt motstånd

I dom meddelad 990804 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 17 år, till vård inom socialtjänsten. Den tilltalade skulle även utge skadestånd till den ena målsäganden med 300 kr.

Brottet. Den tilltalade hade i samband med att han omhändertagits enligt LOB sparkat en polis på benet så att smärta och hudskada uppkommit. Han hade också ryckt med armarna, spjärnat emot samt försökt att bita den andre polisen i ena benet.

Personliga omständigheter. Den tilltalade var tidigare ostraffad.

Påföljden. Den tilltalade skulle enligt vårdplanen ha kontakt med ett öppenvårdsteam. Samtalen, som skulle koncentreras på hans förhållande till alkohol, var avsedda att vara 45-60 minuter var 14:e dag och ske företrädesvis i hemmet. I första hand skulle vården pågå under fyra månader.

8.1.2 Misshandel

I dom meddelad 020312 dömdes den tilltalade, vid gärningstillfället 17 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 50 timmar. Den tilltalade skulle även utge skadestånd till målsäganden med 9 092 kr.

Brottet. Den tilltalade hade i samband med osämja och handgemäng slagit en 15-åring över näsan med en pistol. Den tilltalade hade dessförinnan riktat pistolen mot 15-åringen. Gärningen var inte att se som nödvärn p g a slagsmålet. Näsan behövde opereras.

Personliga omständigheter. Den tilltalade hade tidigare dömts för misshandel vid två tillfällen till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 50 timmar. Han hade svårt att hantera alkohol och sin aggressivitet. I samband med vården hade han deltagit i samtal kring detta, och bedömdes vara inne i en positiv trend.

Påföljden. Vården innebar att han skulle ha kontakt med en manlig stödperson en till två gånger i veckan. Omprövning skulle ske var sjätte månad. Med hänsyn till brottets karaktär och att det var ett återfall förenades vården med ungdomstjänst.

8.1.3 Misshandel och stöld

I dom meddelad 001122 dömdes den tilltalade, vid gärningstillfället 17 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 25 timmar. Målsäganden förde inte någon talan.

Brottet. Den tilltalade hade tilldelat en annan person ett slag i ansiktet, vilket medfört smärta. Den tilltalade hade också tillsammans med en annan person brutit sig in i en företagslokal och stulit två datorer. De hade också brutit sig in i en skola och stulit två datorer och en scanner.

Personliga omständigheter. Den tilltalade hade tidigare godkänt ett strafföreläggande avseende skadegörelse samt dömts för olaga intrång. Socialtjänsten föreslog att han skulle överlämnas till vård inom socialtjänsten, samt att han skulle ådömas ungdomstjänst 20 timmar. Förutsättningar för LVU bedömdes inte föreligga.

Påföljden. Tingsrätten delade socialtjänstens bedömning. Vården – enligt SoL – gick ut på att kontaktperson skulle förmedlas till honom; syftet var att han skulle kunna hitta fritidsintressen. Han skulle träffa kontaktpersonen tre timmar/vecka under sex månader. Ungdomstjänsten fastställdes dock till 25 timmar.

8.1.4 Stöld

I samma dom meddelad 001122 dömdes den tilltalade, vid gärningstillfället 17 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 25 timmar.

Brottet. Den tilltalade hade tillsammans med den förste tilltalade begått stöldbrotten enligt 8.1.3.

Personliga omständigheter. Den tilltalade hade tidigare dömts för olaga intrång. Socialtjänsten föreslog att han skulle överlämnas till vård inom socialtjänsten och att vården skulle förenas med ungdomstjänst 25 timmar. LVU bedömdes inte vara tillämplig.

Påföljden. Tingsrätten delade socialtjänstens bedömning. Vården – enligt SoL – innebär att den tilltalade skulle ha en samtalskontakt med ett öppenvårdsteam. Samtalen skulle vara inriktade på dels kommunikationen inom familjen, dels på hans kriminalitet. Samtalen, ca 60 minuter, skulle ske en gång/veckan under de första två månaderna och därefter var 14:e dag, företrädesvis i socialtjänstens lokaler.

8.1.5 Övergrepp i rättssak, olaga hot och förolämpning

I dom meddelad 010214 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 17 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 20 timmar.

Brotten. Den tilltalade hade förolämpat en annan ung man genom att säga uttryck med anspelning på dennes etniska ursprung och hudfärg. I samband med efterföljande rättsprocess hade den tilltalade till ett vittne sagt att den som vittnade mot den tilltalade skulle det ”få det svårt”.

Personliga omständigheter. Den tilltalade förekom i belastningsregistret under två punkter: olaga intrång och stöld (se ovan).

Han hade då dömts till vård inom socialtjänsten. Hans sociala situation hade förbättrats, bl a hade han ”övergett de politiska ideal och de vänner han hade tidigare”. Den tilltalade hade kontakt med ett öppenvårdsteam. Samtalen var inriktade på hans tidigare kriminalitet och på kommunikationen inom familjen.

Påföljden. Den tilltalade skulle ha fortsatt kontakt med öppenvårdsteamet. Samtalen skulle pågå 60 minuter per gång, företrädesvis i socialtjänstens lokaler.¹⁸¹ De skulle fortsätta ytterligare två månader efter den tidigare vårdplanens planerade samtal var till ända. Skäl för LVU bedömdes av socialtjänsten inte föreligga. Ungdomstjänsten föreslogs av socialtjänsten att omfatta tio timmar, som skulle läggas till de 25 timmar den tilltalade hade att verkställa sedan tidigare. Tingsrätten fastställde dock ungdomstjänsten till 20 timmar. Ungdomstjänsten skulle genomföras vid vissa valda tillfällen, så att den praktik han hade inte skulle inkräktas på.

8.2 Vårdplaner upprättade av Rosengård SDN (Malmö)

8.2.1 Misshandel

I dom meddelad 010111 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 16 år, till vård inom socialtjänsten. Den tilltalade skulle även utge skadestånd till målsäganden med 10 700 kr.

Brottet. Åtalet bifölls i fråga om misshandel som gått ut på att Den tilltalade tilldelat en annan person i hans ålder två knytnävsslag i ansiktet och en spark mot kroppen. Våldet hade medfört smärta, svullnader, blåmärken samt en utslagen tand. Enligt tingsrätten var misshandeln oprovocerad och av förhållandevis allvarligt slag. Åtalet ogillades i fråga om en annan misshandel av normalgraden.

Personliga omständigheter. Den tilltalade hade tidigare gjort sig skyldig till en trafikförseelse. Socialtjänsten föreslog vård inom socialtjänsten.

Påföljden. Även om misshandeln var oprovocerad och av förhållandevis allvarligt slag dömde tingsrätten den tilltalade till vård inom socialtjänsten. Hänsyn togs till hans låga ålder och till att han i belastningsregistret endast hade gjort sig skyldig till trafikförseelse. Vården skulle gå ut på att han skulle ha kontakt med en socialrådgivare en gång i veckan, men uppföljning var sju månader. Syftet var att han skulle få stöd och vägledning för att komma ifrån kriminalitet och stödjas till en positiv utveckling.

¹⁸¹ Det framgår inte med vilken intensitet samtalen skulle pågå i fortsättningen.

8.2.2 Misshandel

I dom meddelad 010201 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 16 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 20 timmar. Han skulle även utge skadestånd till målsäganden med 6 200 kr.

Brottet. Den tilltalade hade sprungit ikapp en jämnårig pojke och sparkat honom i ryggen så att han föll, samt sparkat honom när han låg ned. Misshandeln hade medfört akuta smärtor i två-tre dagar samt kränkning av den personliga integriteten. Åtalet ogillades i fråga om en annan misshandel. Två nämndemän var dock skiljaktiga i den ansvarsfrågan och ansåg att även det åtalet skulle bifallas.

Personliga omständigheter. Han förekom inte i belastningsregistret. Han levde under ordnade förhållanden och hade en fungerande skolgång. Socialtjänsten bedömde att någon vård inte behövdes. Däremot ansågs förutsättningar för ungdomstjänst föreligga.

Påföljden. Socialtjänsten hade inte upprättat någon vårdplan, men hade till rätten angett att en samtalskontakt möjligen kunde upprättas. Sådan vård skulle enligt tingsrätten med hänsyn till brottet inte vara tillräckligt ingripande. Vården förenades med ungdomstjänst 20 timmar.

8.2.3 Misshandel

I dom meddelad 010206 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 16 år, till vård inom socialtjänsten. Han skulle även utge skadestånd till målsäganden med 6 000 kr.

Brottet. Den tilltalade hade gemensamt och i samråd med andra personer oprovocerat misshandlat en jämnårig pojke genom att slå denne i huvudet och i ryggen. Misshandeln hade medfört smärta och rodnad.

Personliga omständigheter. Domen och socialtjänstens yttrande lämnar inga uppgifter i frågan.

Påföljden. Med hänsyn till hans ålder och det som framkommit om hans personliga omständigheter dömdes han till vård inom socialtjänsten. Enligt vårdplanen skulle han under två månader lämna drogprov under två månader, samt ha kontakt med socialrådgivare. Syftet med den kontakten var att han skulle få stöd och vägledning för att kunna upphöra med kriminalitet och missbruk.

8.2.4 Misshandel och försök till grov misshandel

I dom meddelad 010220 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 16 år¹⁸², till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 60 timmar. Han skulle även utge skadestånd till målsäganden med 21 000 kr.

Brotten. Den tilltalade hade i samband med osämja misshandlat en jämnårig pojke genom att tilldela honom knytnävsslag i ansiktet samt sparkat honom i huvudet. Han hade också tagit tag i en annan

¹⁸² Han skulle fylla 17 år samma månad brotten begicks.

jämnårig pojkes arm och stuckit honom två gånger i ena armen med en butterflykniv. Han hade även huggit flera gånger mot den pojkens mage. Pojken hade sagt att den tilltalade skulle sluta.

Personliga omständigheter. Han hade tidigare dömts till dagsböter för egenmäktigt förfarande. Stödinsatser var enligt socialtjänsten nödvändiga, bl a för att ge honom vägledning i fråga om rådande normer, lagar och värderingar i det svenska samhället. Hans inställning till händelsen var enligt socialtjänsten oroande.

Påföljden. Med hänsyn till den allvarliga brottligheten skulle vården förenas med ungdomstjänst. Han skulle en gång/vecka ha kontakt med en socialrådgivare under sex månader.

8.2.5 Misshandel och olovligt brukande

I dom meddelad 010920 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 15 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 40 timmar.

Brottet. Den tilltalade hade tillsammans och i samråd med andra misshandlat två andra personer. Han hade tagit livtag om den ene och dragit omkull honom. Han hade också tagit livtag på den andre, knäat honom i bröststrakten och dragit omkull honom. Den tilltalade hade tilldelat den förste ett knytnävsslag samt sparkat båda personerna. Misshandeln hade medfört smärta, hudavskrapning och blåmärken för den ene samt smärta, värk och ömhet för den andre. Den tilltalade hade tillsammans med en kamrat tillgripit en bil, som kamraten hade kört.

Personliga omständigheter. Han var vid domstillfället 16 år. I belastningsregistret förekom han avseende trafikförseelser. Av socialtjänstens yttrande framgick att han behövde stödinsatser för att hans livssituation skulle bli stabil. Socialtjänsten erbjöd även ungdomstjänst.

Påföljden. Tingsrätten fann att den tilltalade hade behov av stödinsatser. Med hänsyn till det och hans ungdom var vård inom socialtjänsten den mest adekvata påföljden. Med hänsyn till brottets straffvärde och art var det enligt tingsrätten nödvändigt med en skärpning av påföljden. Detta tillgodosågs genom ungdomstjänsten.

8.3 Vårdplaner upprättade av Limhamn-Bunkeflo SDN (Malmö)

8.3.1 Misshandel och olaga hot

I dom meddelad 010821 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 16 år, till vård inom socialtjänsten samt 60 dagsböter.

Brottet. Han hade sparkat en annan person en gång i magen och en gång på vänster lår. Han hade också tilldelat denne ett knytnävsslag i ansiktet, vilket dock inte ingick i gärningsbeskrivningen. Sparkarna hade medfört smärta och ett blåmärke. Hotet hade gått ut på att den tilltalade sagt att han skulle skjuta den andra personen.

Personliga omständigheter. Han hade sedan i vart fall ett och ett halvt år tillbaka missbrukat hasch och tidvis även bensodiazepiner och amfetamin. Han hade erbjudits behandling, men avböjt det då han ansåg att han kunde hantera missbruket. Han hade avbrutit sina gymnasiestudier och sökte arbete. Den tilltalade samtyckte inte till någon annan insats än fortsatta droganalyser en gång i veckan och regelbunden uppföljning genom samtal hos utredande socialsekreterare.

Påföljden. Tingsrätten ansåg att den tilltalades relation till droger vara oroande. Med hänsyn till hans ålder var vård inom socialtjänsten den lämpligaste påföljden. De föreslagna insatserna från socialtjänsten var inte tillräckliga i förhållande till hans missbruksproblematik. Insatserna fick enligt tingsrätten ändå godtas, eftersom han inte hade gett sitt samtycke till något annat. Insatserna var emellertid inte tillräckligt ingripande i förhållande till straffvärdet och arten av de aktuella brotten. Därför förenades överlämnandet med böter.

8.4 Vårdplaner upprättade av Landskrona kommun

8.4.1 Misshandel

I dom meddelad 010111 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 16 år, till vård inom socialtjänsten förenad med ungdomstjänst 40 timmar. Han skulle solidariskt med en målskamrat utge skadestånd till målsäganden med 12 914 kr.

Brottet. Hans målskamrat hade på en större privat fest tilldelat målsäganden ett knytnävsslag i ansiktet, så att han föll till marken. Den tilltalade sparkade honom några gånger i bakhuvudet. Tingsrätten kallade gärningen ett rått överfall.

Personliga omständigheter. Av vårdplanen framgår inte något om hans personliga omständigheter. Av domen framgår dock att han tidigare dömts för liknande brott.

Påföljden. Vården gick ut på att han skulle träffa en kontaktperson en gång i veckan med omprövning efter tre månader. Syftet med kontakten var att ge honom en vuxen förebild och stötta en fritid fri från kriminalitet. Det råde dock kö till kontaktpersoner. Utöver vården ådömdes han med hänsyn till brottets art och till den omständigheten att han tidigare dömts för enahanda brott, att utföra ungdomstjänst.

8.4.2 Misshandel

I dom meddelad 010208 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 17 år, till vård inom socialtjänsten samt 50 dagsböter. Han skulle även utge skadestånd till målsäganden med 8 000 kr.

Brottet. Han hade på ett uteställe tilldelat den ett år yngre målsäganden en ”dansk skalle”, vilket medfört smärta, svullnad, näsblod

och tandskada. Den tilltalade anförde att nödvärnsrätt förelåg. Tingsrätten lämnade den uppgiften utan avseende.

Personliga omständigheter. Av vårdplanen framgår inte något om hans personliga omständigheter, inte heller av domen.

Påföljden. Vården gick ut på att han skulle delta i Fältgruppens program för unga lagöverträdare, med inriktning på våld. Förutom samtal innebar programmet studiebesök på Frivården, Malmöfängelset samt Trekantens rådgivningsenhet gällande drogmissbruk. Med hänsyn till brottets art ådömdes han utöver vården ett måttligt bötesstraff.

8.4.3 Olaga hot, hot mot tjänsteman och våldsamt motstånd

I dom meddelad 010308 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 17 år, till vård inom socialtjänsten samt 70 dagsböter.

Brottet. Han hade på ett uteställe omhändertagits av en ordningsvakt. Han hade då krängt med kroppen och spjärnat emot med benen. Vid utgången hade han uttalat hot om att han skulle döda eller misshandla dem som fört ut honom. Han själv uppgav sig inte minnas något av händelsen, eftersom han hade varit berusad.

Personliga omständigheter. Den tilltalade förekom under tre avsnitt i belastningsregistret. Han hade tidigare dömts för stöld, hot mot tjänsteman, för vilket han hade överlämnats till vård inom socialtjänsten, samt stöld, försök till stöld och snatteri, för vilket han utöver vård hade ådömts 30 dagsböter. Han genomgick Fältgruppens program för unga lagöverträdare.

Påföljden. Vården gick ut på att han, utöver det program han redan gick i, skulle delta i ytterligare fyra träffar som handlade om droger, missbruk, kriminalitet och våld samt studiebesök. På återfall dömdes han också att betala 70 dagsböter.

8.4.4 Misshandel

I dom meddelad 010321 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 15 år, till vård inom socialtjänsten. Han skulle även utge skadestånd till målsäganden med 6 958 kr.

Brottet. Han hade utanför ett uteställe tilldelat en jämnårig pojke en ”skalle” samt ett knytnävsslag i ansiktet. Misshandeln hade medfört smärta, svullnad, sårskada samt tandskada. Misshandeln hade enligt tingsrätten varit oprovocerad.

Personliga omständigheter. Den tilltalade var tidigare ostraffad. Han hade enligt arbets- och socialförvaltningens yttrande varit mycket skamfylld för det begångna brottet. Han hade bett målsäganden om ursäkt. Han gick nionde klass och skulle på höstterminen börja på fotbollsgymnasium. På fritiden var han mycket med kamraterna i fotbollslaget. Han använde inte alkohol eller droger, och hade tidigare inte varit aktuell på socialförvaltningen. Enligt yttrandet var han skötsam. Han

hade inte något i sitt beteende som tydde på att han skulle fortsätta med kriminalitet. Vårdinsatser bedömdes därför inte vara nödvändiga.

Påföljden. Tingsrätten fann att han, trots att han gav ”intryck av att vara skötsam” och tycktes ”leva under välordnade förhållanden” på grund av brottets art var i behov av den vård som föreslagits. Vården gick ut på att han skulle delta i Fältgruppens program för unga lagöverträdare. Programmet innebar information och diskussion om droger, kriminalitet, våld samt studiebesök, bl a på Malmöfängelset.

8.4.5 Misshandel

I dom meddelad 010523 dömdes den tilltalade, vid brottets begående 17 år, till vård inom socialtjänsten. Han skulle även utge skadestånd till målsäganden med 5 000 kr.

Brottet. Han hade nattetid, tilldelat en man en spark, varvid mannen föll till marken, vilket hade åsamkat mannen smärta. Enligt åklagarens gärningsbeskrivning hade han sparkat på mannen också när han låg ned, men det befanns inte styrkt. Gärningen hade ägt rum på offentlig plats och utan föregående provokation.

Personliga omständigheter. Den tilltalade förekom under tre punkter i belastningsregistret. Han var tidigare dömd för stöld, misshandel, försök till rån samt vapenbrott. Han hade då överlämnats till vård inom socialtjänsten. Vad gällde rånet och vapenbrottet hade han också ådömts dagsböter. Det nu aktuella brottet var begånget kort tid efter att han senast hade dömts. Arbets- och socialförvaltningen yttrade att hans situation länge varit otillfredsställande; han hade ingen daglig sysselsättning och det fanns anledning att oroas för hans övriga levnadsomständigheter. Det hade länge saknats struktur i hans liv. Han hade enligt yttrandet ingen direkt förankring i samhället eller sin familj. Han hade under en längre tid ”befunnit sig i marginalen”. Genom den vård som tidigare föranstaltats hade han haft kontakt med en stödperson. Efter en tveksam inledning hade han nu kommit till samtliga möten han kallats till. Förhoppningen var att en långvarig kontakt med stödpersonen skulle hjälpa honom. Han hade dock en lång väg att gå och han behövde stöd och hjälp för att hantera sig själv och livet.

Påföljden. Tingsrätten anförde att han kort tid efter att han senast dömts hade återfallit i brottslighet av allvarligt slag. Synnerliga skäl förelåg dock inte. Mot bakgrund av arbets- och socialförvaltningens prognos fann tingsrätten att han var i behov av hjälp och stöd, och han överlämnades därför till vård inom socialtjänsten. Skäl att förena påföljden med böter saknades. Vården gick ut på att den tidigare kontakten med en stödperson skulle fortsätta.

9 Analys

Syftet med uppsatsen är att utreda i vilken utsträckning den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i de vårdplaner socialtjänsterna upprättar enligt 31 kap 1 § BrB.

Av det insamlade och sammanställda materialet framgår aspekter dels avseende proportionalitetsprincipen, dels unga lagöverträdare.

Syftet med analysen är att se i vilken utsträckning resultaten i de båda undersökande delarna är överensstämmande och skiljaktiga.

Analysen behandlar främst frågan om i vilken utsträckning den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck i vårdplanerna, samt frågan om socialtjänsternas resurser påverkar vårdplanerna.

9.1 Vad påverkar vårdplanen?

9.1.1 Socialsekreterarens synvinkel

”Tillräckligt ingripande”-rekvisitet uttrycker den straffrättsliga proportionalitetsprincipen. Frågan är då hur olika brott påverkar de vårdplaner socialtjänsterna föreslagit och som domstolarna godtagit.

Av intervjuerna med socialsekreterarna framgår generellt en medvetenhet att brottets svårhet skall påverka vårdplanen.

När frågorna 11-13 ställs framgår emellertid att vårdbehovet är det som i princip ensamt avgör vilken vård som skall erbjudas, om det är aktuellt. Har exempelvis två gärningsmän begått samma eller liknande brott, men har olika vårdbehov, föreslås olika vårdplaner.

Av de inhämtade vårdplanerna framgår att vård inom socialtjänsten generellt har två olika former när det gäller misshandelsbrott. Antingen innebär vården ett program med diskussionsgrupper och studiebesök eller enskilda samtal med en socialsekreterare.

Trots att vårdplanen skall påverkas av brottets svårhet, på så sätt att vård inte får dömas ut om den föreslagna vården inte är tillräckligt ingripande, verkar den föreslagna vården bli densamma oavsett hur brottet sett ut.

Av intervjuer och vårdplaner kan sålunda ett mönster skönjas. Det mönstret visar att vårdbehovet är det som avgör hur vårdplanen skall se ut, och att brottets svårhet inte nämnvärt påverkar den vårdplan socialtjänsten föreslår.

Vad som utöver vårdbehovet påverkar de vårdplaner socialtjänsten upprättar är återfall samt den tilltalades prognos och attityd. Det framgår dels i intervjuer, dels av formuleringar i vårdplaner att dessa faktorer spelar en betydande roll. Om den tilltalades utveckling är oroande är det en faktor som påverkar den vårdplan som upprättas.

Vad som alltså påverkar vårdplanens utformning är i första hand vårdbehovet. I andra hand är återfall samt den tilltalades attityd och

prognos av betydelse. Straffvärdet kommer enligt min bedömning endast på den tredje nivån.

9.1.2 Domarens synvinkel

Av intervjuerna med domarna framgår att de är medvetna om hur brottets svårhet skall påverka påföljden. De känner också till att vård inte får dömas ut om vården inte är tillräckligt ingripande.

Av vissa intervjuer framgår att det finns en möjlighet för domaren att kontakta socialtjänsten och kommentera eller fråga något om den föreslagna vården.

Det förefaller dock vara så att vård döms ut oavsett om den föreslagna vården är tillräckligt ingripande eller inte. För rätten finns emellertid möjligheten att ta hänsyn till brottets svårhet genom att även döma ut böter eller ungdomstjänst.

Sålunda är det så att domarna är medvetna om att brottets svårhet är det som skall påverka påföljden mest. Av det inhämtade underlaget av vårdplaner framgår inte vilka krav som ställs på vårdplanerna, eftersom underlaget inte visar vid vilka tillfällen och i vilken utsträckning vårdplaner inte godkänns.

Av intervjuerna framgår emellertid att i stort sett samtliga vårdplaner som läggs fram medför att vård döms ut. I de fall vårdplanerna inte varit eller kunnat vara tillräckliga med hänsyn till straffvärdet har vården kompletterats med ungdomstjänst eller böter.

I frågorna 11-13 låter domarna vårdbehovet vara det som avgör vårdplanen. Straffvärdet beaktas i fråga om val av böter och ungdomstjänst.

Vad som framgår av ovan sagda är att domarna ser brottets svårhet som den mest betydelsefulla faktorn vid en påföljds bestämmande. Vad gäller unga lagöverträdare verkar det dock vara så att domarna är mer benägna att ge vårdaspekten en minst lika stor vikt. Vidare styrker intervjuunderlaget att i stort sett samtliga vårdplaner som läggs fram utgör grund för en vårdpåföljd.

Viktigast avseende unga lagöverträdare anser sålunda domarna vårdbehovet vara. Den tilltalades prognos verkar inte ha samma betydelse i domarnas bedömning som i socialsekreterarnas; återfall och attityd synes vara viktigare. Straffvärdet beaktas genom att böter och ungdomstjänst läggs till.

Mot bakgrund av intervjuerna ser jag en gemensam standpunkt hos dem jag intervjuat. Visserligen sägs det ofta i början av intervjuerna att brottet skall präglade vårdplanen, när jag uttryckligen ställer en fråga om just det. När jag sedan – i slutet av intervjun – frågar om hur förhållandena blir om en ung person har begått ett brott av viss allvarlighet och en annan person har begått ett brott av en annan allvarlighet, men de har samma vårdbehov, framgår det att vårdbehovet styr i sådan omfattning att vården blir densamma. Såväl domares som socialsekreterares uppfattning är sådan. Vårdbehovet är det som präglar vårdplanen i sådan utsträckning att

straffvärdet i princip inte har någon nämnvärd betydelse. Däremot kan det vårdbehov, som brottets allvarlighet visar, påverka vården.

I BRÅ:s rapport framhåller domare att vårdplanerna är bristfälliga på så sätt att de inte är tillräckligt konkreta eller ingripande. Av intervjuerna som jag gjort framgår också att vårdplanerna inte sällan har brister. Det innebär av intervjuerna att döma inte att överlämnande till sådan vård inte sker. Istället godtas vårdplanerna ändå; möjligtvis skärper rätten påföljden med böter eller ungdomstjänst. Konsekvensen blir enligt intervjuerna däremot inte att en helt annan påföljd döms ut.

9.1.3 Är detta i enlighet med gällande rätt?

Varje brottstyp har en straffskala. Detta är det tydligaste uttrycket för den straffrättsliga proportionalitetsprincipen. Enligt 29 kap 1 § 1 st skall straffvärdet ha en avgörande betydelse vid påföljdsvalet. Varje brotts straffskala ger uttryck för att det skall råda proportionalitet mellan brottet och påföljden.

Enligt 31 kap 1 § skall unga lagöverträdare kunna dömas till vård inom socialtjänsten. Förarbetena betonar vårdens betydelse för unga lagöverträdare. Vård inom socialtjänsten får närmast anses presumeras som påföljd för unga lagöverträdare.

I praxis framgår att vård inom socialtjänsten kan dömas ut även i fall av förhållandevis grov brottslighet, såsom rån. Det bör dock sägas att de flesta fallen är från tiden före reformen 1999. Vissa slutsatser kan dock dras av praxis, nämligen *att* ungdomar under 18 år skall dömas till fängelse endast i sällsynta undantagsfall, *att* en brottstyps utbredning i princip inte skall påverka påföljden, *att* den tilltalades prognos samt återfall har betydelse, *att* socialtjänstens resurser kan påverka vilken påföljd som utdöms samt *att* böter är en lämplig påföljd om vårdbehov inte föreligger.

I flera av de fall HD inte valt överlämnande till vård har det skett eftersom vårdens innehåll mm inte har kunnat förutses och bedömas. När detta numera är obligatoriskt torde det skälet falla bort.

Enligt Kommentarer till Brottsbalken del III bör 1999 års förändringar medföra att överlämnandepåföljden kommer till större användning än tidigare.

Doktrinen resonerar kring att unga lagöverträdare skall särbehandlas, framför allt avseende påföljdsfrågan. Vad gäller vilken betydelse den straffrättsliga proportionalitetsprincipen skall ha går åsikterna isär. Vissa avfärdar rätt bestämt ett påföljdssystem där valet sker med individualpreventiva bedömningar, låt vara att sådana kan få spela en begränsad roll. Andra låter den aspekten få en viktigare roll.

I ett historiskt perspektiv framgår det att vårdaspekten var central i mitten av förra seklet, bl a då brottsbalken infördes, men att den sedermera fått vika undan för proportionalitetsprincipen med dess betoning av brottet, snarare än brottslingen.

Vad är avgörande för påföljder för unga lagöverträdare? Det synes vara så att den här frågan sätter kollisionen mellan vårdbehovet och den straffrättsliga proportionalitetsprincipen i fokus.

Det genomgående mönstret av undersökningen visar att vårdbehovet är det som är förhärskande avseende unga lagöverträdare. Den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck genom att böter eller ungdomstjänst döms ut. Att vård för dömas ut endast om den planerade vården kan anses vara tillräckligt ingripande i förhållande till straffvärde, art och återfall verkar inte beaktas.

I kollisionen med vårdbehovet *inom vårdplanen* synes den straffrättsliga proportionalitetsprincipen få vika; rekvisitet "tillräckligt ingripande" tillämpas alltså i princip inte.

Det bör påpekas att lagstiftningen sedan den infördes 1999 har medfört en kvalitetshöjning av de vårdplaner som upprättas. Detta framgår av intervjuer med domare samt BRÅ:s undersökning.

9.1.4 Var ligger problemet?

När rekvisitet "tillräckligt ingripande" inte vinner tillämpning, utan den straffrättsliga proportionalitetsprincipen kommer till uttryck endast genom att vården kompletteras med böter eller ungdomstjänst, bör det frågas varför det är så.

Det synes råda enighet mellan prejudikatsbildande instanser och doktrin att unga har ett större behov av vård, och att det skall komma till uttryck på bekostnad av den straffrättsliga proportionalitetsprincipen.

Lagstiftaren har emellertid angett att vård får dömas ut endast om den planerade vården är tillräckligt ingripande i förhållandet till straffvärde, art och återfall; ett rekvisit, som inte verkar vinna någon större tillämpning, i vart fall inte i fråga om art eller straffvärde.

Socialsekreterare och domare uppger att vårdbehovet är det avgörande och att brottet tas hänsyn till genom böter och ungdomstjänst. Diskrepansen mellan gällande rätt och socialtjänstens prioritering av vårdbehovet kompenseras alltså delvis genom dessa två tilläggsåtgärder.

Lagstiftarens ambition att i ett och samma lagrum sammanföra två kolliderade principer kan därför inte anses som framgångsrikt. Istället är lagstiftningen otydlig avseende vad som är avgörande vid påföljdsval för unga lagöverträdare.

Att rekvisitet "tillräckligt ingripande" inte vinner tillämpning kan socialtjänsten inte klandras för. Problemet ligger istället i att lagstiftaren har motstridiga ambitioner: en generell och en särskild. Den generella ambitionen är att det skall råda proportionalitet mellan brottet och påföljden. Den särskilda ambitionen är att unga lagöverträdare skall få vård. Detta ger upphov till en spänning i själva regelsystemet.

I domarkåren finns en känsla för vilka ambitioner lagstiftaren har, främst samband mellan brott och påföljd, social återanpassning och generell rättstillämpning. En sådan känsla finns inte i samma utsträckning inom socialtjänsterna. Istället är den sociala återanpassningen dominerande.

9.2 Påverkar kommunens resurser vilken vårdplan som föreslås?

Den hypotes jag hade var att kommunens resurser påverkade vilken vård som socialtjänsten föreslog, t ex olika resurser i fråga om ekonomi och personal. Konsekvensen kunde bli att unga lagöverträdare fick olika vård – eller ingen vård alls – beroende på var de var bokförda.

Teorin skulle provas dels i intervjuer, dels genom de vårdplaner jag inhämtade.

Intervjusvaren har varit varierande, bland såväl domare som socialsekreterare. Att dra en generell slutsats är därför inte möjligt.

Det generella draget har dock kunnat ses att de socialtjänster som kan antas vara mer belastade med uppgifter (Rosengård, Landskrona) än de andra har mer programverksamhet, d v s att flera unga lagöverträdare vårdas tillsammans. I de andra kommunerna (Östra Göinge, Limhamn-Bunkeflo) förekommer det inte lika många fall. Programverksamhet genomförs inte i samma utsträckning; istället handlar vården ofta om enskilda samtal mellan den unge och en socialsekreterare.

Hypotesen att de ekonomiska förutsättningarna präglar de vårdplaner som upprättas kan inte sägas ha blivit verifierad.

I HD:s praxis framkommer att det kan påverka påföljden vilka resurser socialtjänsten har. I ett fall (1990 s 159) blev påföljden fängelse, bl a eftersom socialtjänsten hade svårt att ordna ett lämpligt omhändertagande.

Däremot får det anses klarlagt att kommunernas vårdplaner skiftar beroende på med vilken intensitet unga lagöverträdare aktualiseras hos socialtjänsterna.

Jag är mycket tveksam till HD:s argumentation i nämnda rättsfall. Att socialtjänstens begränsade resurser är ett skäl för att döma den tilltalade till fängelse kan inte vara godtagbart. Har en socialtjänst ett sådant problem får den tjänsten köpas in från någon annan socialtjänst eller annan aktör.

9.3 Kan vårdplanen upprättas innan rätten har tagit ställning i ansvarsfrågan?

Denna fråga är enligt de personer jag intervjuat något praktiskt problem, låt vara att det medges att det om inte annat är ett teoretiskt. Undersökningens resultat visar att detta inte är ett särskilt stort problem.

Jag vill dock för egen del framföra en något mer tveksam inställning i frågan. Om vi antar att fyra unga personer, A-D, begår ett misshandelsbrott tillsammans, är det inte omöjligt att åklagaren i sin gärningsbeskrivning anger att de fyra har samma ansvar. Socialtjänster upprättar vårdplaner som måste vara tillräckligt ingripande i förhållande till brottets svårhet.

Under huvudförhandlingen kan det emellertid framkomma att A och B var de som huvudsakligen utförde misshandeln, medan C och D endast var mindre delaktiga. Skall socialtjänsten då upprätta nya vårdplaner, dels som är mer ingripande för A och B, dels som är mindre ingripande för C och D?

Svaren i intervjuerna har varit att vårdbehovet nog ändå är detsamma. Men då bör det påpekas att vårdplanen visserligen skall upprättas utifrån vårdbehovet, men att vårdplanen ändå inte får godkännas om den inte är tillräckligt ingripande i förhållande till brottet.

Om vårdplanen skall vara tillräckligt ingripande i förhållande till brottets svårhet måste socialtjänsten ha ansvarsfrågan fastställd. Om den straffrättsliga proportionalitetsprincipen däremot endast uttrycks genom tilläggssanktioner till vården – som endast har med den enskildes vårdbehov att göra – uppstår inte det problemet.

9.4 Kan individualprevention och personliga förutsättningar förenas med proportionalitetsprincipen?

Denna fråga har visat sig vara den mest intrikata. Victor menar att den som ställs till ansvar för brott skall behandlas som ett ansvarsfullt subjekt, men att han skall bli betraktad i sin helhet.

Von Hirsch menar att brottspreventiva syften kan få ett visst spelrum tillsammans med proportionalitetsprincipen. Spelrummet är dock mycket begränsat. Risken är att dessa intressen får för stort utrymme, och att systemet då domineras av dem. Följden skulle då bli orättvisa straff. Att ändra måttet av obehag innebär enligt von Hirsch att måttet av klander också ändras. Skuldprincipen åsidosätts på detta sätt. Av intervjuerna framgår att den konsekvensen anses vara acceptabel.

Borgeke och Reimer ifrågasätter om det på individnivå går att förutse framtida brottslighet och rimligheten i att behandlingstankens prognoskriterier fortfarande tillämpas; prognoserna är osäkra. Av intervjuerna framgår att osäkra prognoser inte upplevs som ett problem; möjligtvis kan det enligt några som intervjuats vara så att prognosen varit för optimistisk.

Nordlöf menar att det uppstår konkurrens mellan straff- och socialrättslig lagstiftning när det gäller unga lagöverträdare, och att socialrättsliga åtgärder får företräde framför straffrättsliga. Detta stämmer överens med vad som framkommit i intervjuerna. Vårdaspekten är avgörande.

Min personliga slutsats är den att det förvisso är möjligt att i ett teoretiskt resonemang komma fram till att vård inte skall dömas ut om den inte är tillräckligt ingripande i förhållande till straffvärde, art och återfall. I praktiken verkar det hur som helst vara mycket svårt att få det att fungera så. Vård bestäms utifrån vårdbehov; att bestämma vårdens innehåll

med hänsyn till det brott som begåtts är komplicerat. Den straffrättsliga proportionalitetsprincipen har å sin sida med brottet att göra.

Även om det alltså rent teoretiskt går att förena vård med den straffrättsliga proportionalitetsprincipen går det inte att göra det i praktiken. Det goda syftet till trots är detta system så svårtillämpat att nackdelarna överväger.

Att det finns brister i de vårdplaner som socialsekreterarna upprättar kan därför inte lastas dem. Bristerna är i högsta grad logiska, eftersom den största bristen – ambivalensen – finns i själva lagstiftningen.

9.5 Ändrad lagstiftning?

Ett alternativ till den nuvarande lagstiftningen är att plan för vård inom socialtjänsten endast skall upprättas med hänsyn till den enskildes vårdbehov. Brottet skall i så fall inte präglade vårdplanen annat än genom det vårdbehov brottet uttrycker. En sådan förändring innebär också att den enskilde inte behöver oroa sig för hur socialtjänsten bedömer ansvarsfrågan.

Den straffrättsliga proportionalitetsprincipen tas hänsyn till genom att rätten kombinerar överlämnandet med böter och ungdomstjänst.

En fördel med att vårdplanen endast handlar om vårdbehov är att rättstillämpningen blir enklare. Som fallet är idag verkar det i praktiken inte vara så att brottet egentligen påverkar vårdplanen mer än genom det vårdbehov brottet uttrycker.

Det finns emellertid en nackdel med en sådan ändring. Om vården inte är en påföljd, varför skall den då dömas ut? Istället kan ju bara böter och ungdomstjänst ådömas. Risken blir att vård, som i många fall säkert är den lämpligaste påföljden, döms ut betydligt mer sällan.

Dessutom kan ju redan nu böter dömas ut. Det kan däremot inte ungdomstjänst; det är något flera av de intervjuade saknar i dagens påföljdssystem.

Ett alternativ kan vara att i fråga om vård upprätta en motsvarighet till de straffskalor som finns för varje brottstyp. Rent principiellt vore det lämpligt; att reglera att den straffrättsliga proportionalitetsprincipen skall komma till uttryck i vårdplanen, men att ändå inte ange vad som är i enlighet med den principen är inte ett bra alternativ. Samtidigt behöver det sägas att det är svårt att ange ett slags straffskala för vård, när det inte ens finns någon sådan proportionalitetsskala enligt SoL eller LVU.

Dagens påföljdssystem för unga lagöverträdare enligt 31 kap 1 § BrB syftar till att balansera i fråga om vårdbehov och den straffrättsliga proportionalitetsprincipen. Balansgången har enligt min undersökning inte varit framgångsrik.

Käll- och litteraturförteckning

Källor – intervjuer

Elmqvist, Anette, socionom, fredagen den 28 mars 2003 i Landskrona.

Hansson, Johan, rådman, fredagen den 21 mars 2003 i Malmö.

Kamal-Helgesen, Toba, och Jönsson, Eva-Carin, socialsekreterare och teamchefer måndagen den 17 mars 2003 i Malmö.

Olsson, Bo, rådman, torsdagen den 13 mars 2003 i Kristianstad.

Pettersson, Mikael, rådman, måndagen den 17 mars 2003 i Lund.

Pikwer, Pia och Lindén, Lena, socialsekreterare onsdagen den 12 mars 2003 i Broby.

Svensson, Martin, socialsekreterare, onsdagen den 26 mars 2003 i Malmö.
Anette Elmqvist

Litteratur

Jareborg, Nils och Zila, Josef. *Straffrättens påföljdslära*. Stockholm 2000.

Hoflund, Olle. *Straff och andra reaktioner på brott*. 4 uppl. Stockholm 1995.

Nordlöf, Kerstin. *Straffrättens processer för unga lagöverträdare*. Göteborg 1991.

Sterzel, Georg. *Studier rörande påföljdspraxis mm*. Stockholm 1998.

Von Hirsch, Andrew. *Proportionalitet och straffbestämning*. Uppsala 2001.

Kommentar till Brottsbalken del III.

Artiklar

Asp, Petter, och von Hirsch, Andrew. *Straffvärde*. SvJT 1999 s 151.

Borgeke, Martin, och Reimer, Stefan. *Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem – en replik*. SvJT 1999 s 145.

Borgeke, Martin. *Vilka grundtankar bör gälla för påföljdsbestämningen?* Festskrift till Nils Jareborg, s 105. Göteborg 2002.

Folcker, Lotta. *Sociala insatser brister trots lagändring*. DN 020406.
Utskriven från www.fyristorg.com/yrsa/politiken/ungdomsbrottslighet/htm.

Holmqvist, Lena. *Påföljdsbestämning för unga lagöverträdare*. Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet 2000/01 s 910.

Jareborg, Nils. *Påföljdsbestämningens struktur*. SvJT 1992 s 257.

Munck, Johan. *Straffvärde och ungdom*. Festskrift till Nils Jareborg, s 503. Göteborg 2002.

Persson, Mikael. *Klippanmålet och lagens ögon*. Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet 1999/2000 s 88.

Sitte Durling, Catharina. *Påföljder för unga lagöverträdare*. JT 2000/01 nr 1 s 236.

Victor, Dag. *Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem*. SvJT 1999 s 132.

BRÅ. *Åklagares, domares och socialtjänstens syn på påföljdssystemet för unga*. November 2002.

Pressmeddelande från BRÅ. *Vård och straff för unga brottslingar*. 021127.

Offentligt tryck

Prop 1987/88:120

Prop 1997/98:96

Rättsfallsförteckning

Prejudicerande

NJA 1985 s 757

NJA 1988 s 55

NJA 1990 s 159

NJA 1990 s 622

NJA 1993 s 456

NJA 1996 s 509

NJA 2000 s 432

RH 1998:8

Från fältundersökning

B 5752-01.

B 2043-00.

B 2110-01.

B 1255-99.

B 444-01.

B 7394-00.

B 189-01.

B 239-01.

B 6733-01.

B 92-01.

B 61-01.

B 2043-00.

B 179-01

B 9381-00.

B 590-01.

B 393-01.